

Opinion:

FASTSETTING AV PENSUM I HØYERE UTDANNING

En kvalitativ undersøkelse av Opinion på vegne av Kopinor

APRIL 2022

INNHold

DEL 1: BAKGRUNN OG METODE	2
Innledning	2
Metode	2
Målgruppe	2
Utvalg	3
Begrepsavklaringer	3
Validitet.....	4
Om rapporten	4
DEL 2: UH-ANSATTES PERSPEKTIVER	5
Beslutningsprosess for fastsetting av pensum	5
Tidsfrister for innmelding av pensum.....	6
Personlig prosess for fastsetting av pensum	7
Hensyn ved fastsetting av pensum.....	8
Fysisk vs. digitalt pensum.....	10
Oppsummert: Argumenter for hele bøker vs. artikler og enkeltkapitler på pensum	12
Norsk som selvstendig faktor for valg av pensum	13
Anglifisering av pensum	15
Utenlandske forelesere.....	19
Norsk pensum og norsk fagspråk – er det så farlig?	20
Oppsummert: Argumenter for norsk og engelsk pensum	21
DEL 3: FAGBOKFORFATTERNES ERFARINGER	23
Lærebokforfattere er ildsjeler.....	23
Barrierer mot å være lærebokforfatter	25
Oppsummert: Argumenter for og mot å bli lærebokforfatter	28
Oppsummert: Faktorer som hemmer spredning av pensumbøker	28
DEL 4: FAGBOKFORLAGENES PERSPEKTIVER	29
Nyttige indikasjoner	29
Å produsere faglitteratur.....	29
Norsk pensum	31
DEL 5: HVORFOR OG HVORDAN BIDRA TIL MER GOD, NORSK PENSUMLITTERATUR?	36
Nøkkelfunn i undersøkelsen	36
Muligheter og trusler mot norsk pensum	37
Børs og katedral	39
Tiltak for mer god, norsk pensumlitteratur	40
VEDLEGG 1: Deltakeroversikt	42
VEDLEGG 2: Samtaleguide	44

DEL 1: BAKGRUNN OG METODE

Innledning

Opinion har på vegne av Kopinor gjennomført en undersøkelse om fastsetting av pensum på norske universiteter og høyskoler. Hensikten har vært å få mer kunnskap om hva som påvirker og hvem som tar beslutningen om hva som settes på pensum. Et sentralt tema er å forstå fordelingen av pensum på norsk og engelsk, samt utforske eventuelle behov for en større andel norsk pensum.

Deltakerne utgjør en bredt sammensatt gruppe fra store og mindre utdanningsinstitusjoner rundt om i landet, ulike fagretninger og nivå (årsenhet, bachelor og master). Flertallet av deltakerne er emneansvarlige med fag- og undervisningsansvar på ett eller flere emner ved sitt institutt. I tillegg deltar et mindre utvalg fagbokforfattere og representanter fra fagbokforlagene.

Metode

Undersøkelsen er gjennomført som kvalitative dybdeintervjuer og fokusgrupper. Det er gjennomført 34 dybdeintervjuer og to fokusgrupper. Feltarbeidet er gjort digitalt på plattformene Teams og Whereby. Hvert intervju varte fra 45 – 60 minutter, mens gruppesamtalene varte i ca. 90 minutter. Det ble gjort opptak som siden ble transkribert.

Målgruppe

Målgruppen for undersøkelsen er først og fremst ansatte i universitets- og høyskolesektoren med påvirkning eller beslutningsmyndighet på fastsetting av pensum. Å kartlegge hvem dette er, var en viktig del av rekrutteringsprosessen. Det viste seg raskt at pensumansvar ligger hos emneansvarlige, dvs. vitenskapelig ansatte med fag- og undervisningsansvar. Administrativt ansatte har en koordinerende rolle, men ingen beslutningsmyndighet. Utvalget består derfor primært av forelesere/fagansatte som universitetslektor, førsteamanuensis, dosent og professor.

Utvalg

Utvalget består av 42 respondenter og fordeler seg på 33 fagansatte ved universiteter og høyskoler, fem fagbokforfattere og fire forlagsansatte. Fagbokforfatterne jobber selv i akademia, hvor de blant annet har ansvar for fastsetting av pensum på sine emner. Også blant de «ordinære» universitetsansatte møtte vi 12 personer som har vært forfatter eller medforfatter til én eller flere bøker, som kunne bidra med erfaringer også fra rollen som fagbokforfatter. Blant de forlagsansatte er noen redaktører, mens andre jobber på markedssiden. Samlet består utvalget av personer med omfattende erfaring i fastsetting av pensum.

Intervjupersonene er rekruttert via flere kanaler:

- Faglitterære forfattere ble rekruttert fra Norsk Faglitterær forfatter- og oversetterforenings (NFFO) medlemmer.
- Forlagsansatte ble rekruttert fra medlemmer av Den norske forleggerforenings (DNF) akademiske forlag.
- Universitets- og høyskoleansatte med påvirkning eller beslutningsmyndighet på valg av pensum ble rekruttert dels fra Opinions kontaktnett, dels via Kopinors avtalepartnere i UH-sektoren, dels fra Norstats panel og dels via telefonhenvendelser til utdanningsinstitusjoner.

I utvalget av UH-ansatte er 17 institusjoner og 10 fagretninger representert. Se vedlegg 1 for en oversikt over hvilke institusjoner, fag og nivåer som er representert i undersøkelsen.

Begrepsavklaringer

Emneansvarlig er betegnelsen på en vitenskapelig ansatt som er fagansvarlig og foreleser for ett eller flere emner innen høyere utdanning. Et emne gir studentene et visst antall studiepoeng, som definerer cirka sidetall for pensum. Stillinger som høyskolelektor, førsteamanuensis, dosent og professor kan ha emneansvar.

Programansvarlig er betegnelsen på en vitenskapelig ansatt med ansvar for flere emner innen et studieprogram. Vedkommende har ansvar for en eller flere emneansvarlige og samarbeider med disse om innhold, læringsmål og pensum.

Fagbøker og lærebøker er forskjellige ting, men mange respondenter bruker begrepene som synonymer. Formelt sett er en lærebok en undervisningsbok til bruk i spesifikke fag eller kurs, vanligvis på lavere grad. Lærebøker regnes ikke som forskningspublikasjoner og er ikke meritterende. En fagbok (også kalt *forskningsbok* eller *vitenskapelig monografi/antologi*) er en bok som er fagfellevurdert og inneholder ny forskning. Fagbøker anses som vitenskapelige publikasjoner og gir uttelling i tellekantsystemet.

UH-sektoren: Forkortelse for universitets- og høyskolesektoren. Et fellesbegrep for alle norske universiteter og høyskoler.

Validitet

Denne undersøkelsen har til hensikt å utforske og forstå utvalgte tema knyttet til fastsetting av pensum i UH-sektoren. Det kvalitative utvalget er bredt sammensatt for å dekke mange og ulike fagretninger og institusjoner av ulik størrelse. Fra noen av institusjonene deltar bare én intervjuperson, andre er representert med to, tre eller fire deltakere. Hvert fagområde er representert med tre – fem deltakere. Mange av intervjupersonene er emneansvarlige på flere nivå, fra årsenhet til PhD. Alle underviser og fastsetter pensum på bachelor- og/eller masternivå.

Resultatene gjelder først og fremst for det aktuelle utvalget. Noen av mekanismene som ligger bak fastsetting av pensum kan være forskjellige avhengig av institusjonenes størrelse, kultur og fagspesifikke forhold. Med få observasjoner per institusjon og fag, kan vi bare antyde muligheten for slike forskjeller.

Samtidig som forskjeller finnes, opplever vi stort sammenfall i oppfatninger og erfaringer på tvers av institusjoner og fag. De sentrale elementene i hvordan pensum fastsettes, og hvilke hensyn som ligger til grunn for valgene ble kartlagt tidlig i feltarbeidet. Etter hvert gav ikke nye intervjuer vesentlig ny kunnskap. Vi mener derfor det er grunn til å anse den aktuelle problemstillingen som uttømt. Sammenfall i synspunkter og mangel på ny kunnskap i siste del av feltarbeidet indikerer at resultatene kan si noe om hvordan pensum fastsettes i UH-sektoren generelt, samt hvilket behov sektoren opplever for en større andel norsk pensum og hva som skal til å for å oppnå dette.

Teksten som følger er bygget opp av de meningene som fremkommer i intervju av utvalget. Den beskriver de erfaringer og synspunkter som kom fram i feltarbeidet og redegjør for ulike oppfatninger knyttet til problemstillingen.

For bedre lesbarhet unnlater vi en gjennomgående presisering av at henvisninger til erfaringer og oppfatninger gjelder *deltakerne i utvalget*. For språklig variasjon omtaler vi deltakerne som informanter, intervjupersoner, respondenter og deltakere. Når det gjelder målgrupper, omtales disse som emneansvarlige, forfattere og forlagsansatte.

Om rapporten

Denne rapporten beskriver hvem og hva som styrer beslutningene om pensumlitteratur, med et særlig fokus på hva som er drivende for valg av pensum på engelsk eller norsk. Svarene formidler blant annet hvilket faglig handlingsrom som finnes mellom studentenes behov og det pålagte rammeverket i høyere utdanning. For pensumfastsettere er et sentralt spørsmål hvordan de kan skape god undervisning for studentene. I tillegg er både UH-ansatte, fagbokforfattere og akademiske forlag opptatt av hvordan sektoren kan utvikle og sikre et godt tilfang av pensumlitteratur. Dette diskuteres nærmere i siste kapittel.

DEL 2: UH-ANSATTES PERSPEKTIVER

Beslutningsprosess for fastsetting av pensum

De fleste emneansvarlige oppgir at de selv bestemmer pensum i sine fag. De som oppgir at de bestemmer pensum sammen med andre, viser til samarbeid med kolleger. Bare noen få deltakere oppgir å innstille forslag til pensum til instituttråd/styre/andre.

Den konkrete prosessen rundt fastsetting av emner, læringsutbytte og valg av pensum som skal svare ut læringsutbyttet, varierer mellom institusjonene. Noen har en mer formalisert prosess enn andre. I praksis opplever de fleste emneansvarlige at de bestemmer pensum selv, selv om den formelle beslutningsmyndigheten kan ligge hos andre. For eksempel hos en programansvarlig eller i et programråd som godkjenner emner og endringer i disse, eller et administrativt/faglig råd som koordinerer kurs og pensum på tvers av institusjonens portefølje. Noen institusjoner har et studieutvalg bestående av prorektor, et par emneansvarlige og noen studentrepresentanter som foretar den endelige godkjenningen når det gjøres vesentlige endringer av pensum. Blant annet i profesjonsutdanningene bestemmes emneplanene på et høyere nivå. I slike tilfeller melder emneansvarlig inn forslag til pensum, som formelt godkjennes av et programstyre eller tilsvarende.

Det skal mye til at noen overstyrer eller blander seg i forslagene til pensum. Ansvar er lagt til emneansvarlig, som kan faget best og er mest oppdatert på feltet. I utvalget har de fleste et distansert forhold til den formelle beslutningsprosessen siden den betyr lite i praksis. Flere gir også uttrykk for at organiseringen og betegnelsen på formelle funksjoner endrer seg så ofte at de ikke henger med, verken på gangen i systemet eller hva sentrale organer heter.

- *Jeg har undervist siden slutten av 1990-tallet og har vært ansatt ved fire ulike institusjoner. Jeg har aldri vært med på at det har blitt lagt føringer ovenfra om hvordan pensum skal settes sammen. Kollegasamarbeid, så klart. Ingen instruksjoner. Bortsett fra at omfanget ikke skal bli for stort.*
- *I de emnene jeg har ansvar for er det jeg som bestemmer pensum. Men man tar det jo ikke ut av ingenting, og pensum er til enhver tid en kombinasjon av ting man har brukt før, tradisjon over flere år, og det å være på jakt etter nye ting som man tenker kan passe til studentgruppen man har.*

- *Det er en godkjenningsprosess på et høyere nivå knyttet til det vi har satt opp eller justert. Det kommer ikke ofte noen tilbakemelding på det, men det finnes en formell godkjenning (...) Det finnes en prodekan for utdanning på fakultetsnivå, jeg tror tampen brenner om jeg sier det er denne personen som er toppnivå for sånn godkjenning.*

Ansatte ved noen institusjoner forteller om en mer styrt praksis. Blant annet forteller et par ansatte ved institusjoner med flere læresteder om en byråkratisk prosess der man spiller inn pensum som forhandles og fastsettes av andre. Disse institusjonene har en desentralisert struktur med flere læresteder og en policy om at studenter skal kunne flytte fritt mellom lokasjoner og ta de samme fagene uavhengig av sted. Dette fører til felles fagopplegg og pensum, noe som har redusert den enkelte emneansvarliges frihet til selv å bestemme pensum.

I tilfeller hvor emneansvarlig er fersk i jobben, vil instituttleder og andre kolleger oftere være involvert i prosessen med fastsetting av pensum. Noen respondenter forteller at de fikk veiledning av både kolleger og instituttleder da de først ble emneansvarlige. Andre forteller at det er vanlig å kvalitetssikre og veilede kolleger som ikke har mye erfaring i å sette pensum. Blant de med mer erfaring er det mindre vanlig å kvalitetssikre pensum. Da har instituttleder og programansvarlig tillit til at emneansvarlig kjenner sitt felt godt og kan velge pensumlitteraturen selv.

- *Da jeg var helt fersk i 2004 hadde jeg en god del kontakt med instituttleder og kolleger for det ene faget jeg fikk ansvar for. Litt usikker på litteratur da, og da var instituttleder og andre kolleger til litt hjelp og innspill. Mens når man kan det, defineres det gjerne selv.*
- *Kvalitetssikringen kommer nok etter min erfaring ofte om det er yngre eller mer nyutdannede som er usikre på hvilken type pensum, mengde, omfang og hvilket nivå skal man legge pensum på. Kombinasjonen av artikkelbasert pensum og bokbasert pensum. Dette er typiske ting som gjør at man trenger en kvalitetskontroll. Eller hvis det er eksterne som ikke er tilknyttet institusjonen på heltid, som trenger å følges opp. Kvalitetssikring hvis det er en førsteamanuensis på mitt program så er det mer en sjekk av at det er satt opp pensum enn at jeg går gjennom det som er satt opp. Man ser litt på hvor senior de er.*

Tidsfrister for innmelding av pensum

De fleste pensumbesluttere må forholde seg til frister for innmelding av pensum. Frister skyldes hensynet til å informere studentene i god tid, og ikke minst sørge for at bibliotek og bokhandel har bøkene tilgjengelig ved semesterstart. Fristene varierer fra 2 – 6 måneder før semesterstart. Digitalt pensum reduserer behovet for frister, siden lenker kan gjøres tilgjengelig for studentene når som helst. I tilfeller hvor en tidligere bok benyttes som pensum kan det også gjøres endringer ved kursstart med tanke på hvilke kapitler som skal være på pensumlisten. I praksis kan dermed deler av pensum fastsettes helt fram til kursstart, samt underveis i kurset.

- *Vi har til dels en tradisjon om at endelig pensum ikke er fastsatt før noen uker før eksamen, selv om det er noen man prøver å unngå.*

Bibliotekenes rolle er å sjekke tilgjengelighet for ønsket pensuminnhold og publisere pensumlistene. Dersom en bok ikke er tilgjengelig, melder de tilbake at det må finnes en erstatning. Bibliotekene sjekker også volum på utdrag opp mot Kopinors avtale og melder fra dersom man er utenfor lovlig kopieringsandel.

Bokhandlerne ved den enkelte institusjon er viktige partnere i å skaffe og tilgjengeliggjøre fysisk pensum for studentene.

Personlig prosess for fastsetting av pensum

Å bestemme pensum kan være en stor jobb og oppfattes som et stort ansvar. Beslutningen tas sjelden i et vakuum. Man diskuterer med kolleger, gjennomfører store og små litteratursøk i relevante databaser, googler etter relevant litteratur og ser kanskje på pensumlisten til andre institusjoner. Faglige nettverk (konferanser, forskningsgrupper og grupper på for eksempel Facebook) er kilder til kunnskap om aktuelle bøker og artikler. Flere av deltakerne mottar nyhetsbrev fra forlangene med informasjon om nye bøker, og bestiller vurderingseksemplarer når de finner noe interessant. Samtidig viser undersøkelsen at mange emneansvarlige ikke kjenner til mulighetene for nyhetsbrev og vurderingseksemplarer. Les mer om dette i del 4 om fagbokforlagenes perspektiv.

Flere intervjupersoner forteller at deres pensumvurderinger foregår mer eller mindre kontinuerlig. Som fagperson følger man med på forskningen på sitt felt, og inkluderer ny og oppdatert kunnskap i pensum. Deltakerne har en høy bevissthet til at undervisning på høyere nivå skal være forskningsbasert, så hva som skjer innen forskningen er viktig.

Selv om «radaren» er på det meste av tiden, er det en tydelig treghet knyttet til endringer i pensum.

- *Å bytte pensum er en tidkrevende og radikal prosess, det gjør man bare hvis man må. Man beholder den amerikanske læreboken og bytter til den oppdaterte utgaven hvert femte år. Man bytter kun hvis det blir et problem, som at boken er gammel og pedagogikken dårlig (...) Det går nok ikke mye tid til å lese og utforske ting. Vi har heller ikke kapasitet til å bruke masse tid på å lese og utforske nye ting. Vi får ingen egen tid til dette. Og så er det ikke så gøy å lese fire tjukke bøker.*
- *Jeg kan bruke dagens pensum over flere år, men ofte endrer jeg 10 – 20 % av pensum årlig. I løpet av 5 – 6 år er det meste nytt, utenom generelle og tidløse tekster. Men ofte blir ikke vurderingen så ofte eller grundig som jeg gjerne ville. Jeg skal ha sabbatsår neste år. Da skal jeg gjøre en større gjennomgang og få 20 – 30 % nytt pensum.*

Tid til systematiske søk og til å fordype seg i alternativ litteratur er begrenset, og selve jobben kan oppleves som tung.

Med mindre det etableres et helt nytt emne, er pensum relativt stabilt over tid, med små og større utskiftninger underveis. Den største jobben skjer ved opprettelse av nye fag eller emner, der et helt nytt pensum må på plass. Ved slike etableringer, eller i emner der det er flere forelesere, blir pensumfastsettelsen en felles avgjørelse.

Hensyn ved fastsetting av pensum

Pensum skal først og fremst gi studentene riktig læringsutbytte. Litteratur vurderes derfor ut fra faktorene tema, faglighet, aktualitet, relevans, tilgjengelighet, tilbakemeldinger fra studentene, nivå, pris, inkludering og mangfold, og mulighet for støttemateriell.

Tema: Litteratur og andre pensumbidrag må handle om tema innenfor det aktuelle emnet.

Faglighet: Lærebøker må ha et høyt faglig nivå. Er boken tett nok knyttet til ny forskning og utviklingen på feltet? Siden undervisningen skal være forskningsbasert, er vitenskapelige artikler en viktig del av pensum. På bachelor er artikler et supplement. På master består pensum nesten utelukkende av artikler.

Aktualitet: Kravet om forskningsbasert undervisning fører til et krav om aktualitet i pensum, og en frykt for utdatert innhold. Noen mener bøker som er mer enn 5 år gamle per definisjon er utdatert. Andre mener alder i seg selv ikke er diskvalifiserende, siden sentrale referansetekster kan være relevante i tiår.

Relevans: Relevans knyttes både om innhold og pedagogikk. Noen bøker når et vippepunkt hvor de oppfattes som utdaterte pga. ny forskning, endringer i læreplaner, nytt lovverk eller pedagogisk utvikling. Noen ganger blir gamle bøker vraket til fordel for nye og bedre bøker, andre ganger forkastes tidligere pensum uten at et nytt alternativ foreligger. Da starter jakten på en erstatning.

Tilgjengelighet: Praktisk tilgjengelighet ved at studentene får tak i litteraturen fysisk og/eller digitalt, og mental tilgjengelighet ved at studentene forstår og kan ta til seg innholdet. Innholdet må også være mulig å bruke i forelesninger.

Tilbakemelding fra studentene: Både institusjonene og de emneansvarlige ønsker at studentene skal være fornøyde med studiet sitt. Jevnlige evalueringer av emner inkluderer studentenes synspunkter på pensum. Emneansvarlige er svært lydhøre for klager fra studenter på dårlige, utdaterte og vanskelige tekster. De setter også pris på tips fra studenter til nye pensumalternativer.

Nivå: Vurderinger rundt riktig vanskelighetsgrad på henholdsvis bachelornivå og masternivå står sentralt. Nivået skal verken være for høyt eller for lavt.

Pris: Pensumfastsettere unngår dyre enkeltbøker og høy samlet pensumkostnad. Årsaken er at studenter lar være å kjøpe pensum de synes er for dyrt, noe som fører til at mange ikke leser de aktuelle pensumdelene. Noe som går ut over studentenes læring og prestasjoner.

Inkludering og mangfold: Både studenter og emneansvarlige kan være opptatt av å øke

andelen kvinnelige forfattere og forfattere med ulik etnisitet og kulturell bakgrunn.

Studentenes meninger: Dette tillegges betydelig vekt ved valg og endring av pensum. Foreleserne snakker med studentene og har omsorg for deres læringssituasjon. I tillegg har emneansvarlig omsorg for studentenes økonomi og vil ikke pålegge dem for store pensumkostnader. Dette skyldes ikke bare økonomisk empati, men også erfaringer med at studenter lar være å kjøpe bøker de synes er for dyre eller bøker der bare få kapitler er del av pensum. Manglende kjøp fører til manglende lesing av pensum, noe som svekker studentenes læring. Det økonomiske aspektet fører til en favorisering av artikler og enkeltkapitler fremfor hele bøker, siden artikler og kompendier er gratis for studentene. Artikler anses å ligge i front av fagets utvikling, mens lærebøker oppfattes å ha en tendens til å bli fort utdatert. Også av den grunn dreies pensumvalg i økende grad mot artikler og fragmenter.

Føring ovenfra: Den eneste tydelige føringen fra egen institusjon er begrensninger på antall sider ut fra studiepoeng. Her utøver pensumfastsetterne skjønn, slik at tunge tekster «teller» flere sider enn mer tilgjengelige tekster.

Mer engelsk: Enkelte forteller om mer eller mindre tydelige føringer på å bruke (mer) engelsk pensum. Dette skyldes angivelig et ønske fra institusjonenes side om å tilpasse seg den pågående internasjonaliseringen i UH-sektoren. I noen tilfeller formidles føringen som en uttalt forventning, mens det i andre tilfeller omtales som en underliggende forventning.

Tilleggsmateriell: Lærebøker der ekstra ressurser medfølger, som materiell til forelesere og pensum, regnes som attraktivt. Det samme er gratis ressurser via blant annet Open Access. Videoer, PPT-presentasjoner, case og oppgaver oppleves som nyttig for både forelesere og studenter. Tilleggsmateriell finnes via nettsøk, tips fra kolleger, på forlagenes nettsider og som dedikerte ressurser knyttet til lisenser og spesifikke pensumbøker.

- *Jeg byttet lærebok i fjor fordi jeg ikke var helt fornøyd med den ene boka. Den var tung å lese og ikke så strukturert. Valgte en annen bok med bedre struktur og en bedre nettside. Og forfatteren hadde lagt ut forelesning av alle kapitlene på YouTube. Om det er viktig eller ikke? Det kom i alle fall hendig inn da pandemien slo inn! Det var nyttig at jeg kunne vise studentene til disse forelesningene på pensum. Et nyttig tillegg. Og en stor fordel når foreleseren er flink.*
- *I det ene innføringskurset i samfunnsøkonomi bruker jeg et gratis læreverk som finnes på nett, det er en internasjonal dugnad som lager det, det heter CORE¹. Som er i bruk på mange læresteder internasjonalt. Kurset går på engelsk, så det passer bra, men det finnes faktisk på flere språk; tysk, fransk, finsk. Og med supplerende stoff og videoer. Det er laget for nettet og studentene er stort sett glad i det. Så supplerer jeg med noen artikler eller lærebokkapitler, hvor læreboka finnes på nett, så det blir gratis for studentene.*

¹ <https://www.core-econ.org/>

I tillegg til pensum anbefaler emneansvarlige gjerne utfyllende litteratur som skal gi studentene dypere forståelse eller mulighet til refleksjon rundt et emne.

Et fragmentert pensum er et problem for studentene, også på masternivå. Flere forelesere forteller at studenter sliter med å se helheten på tvers av de ulike pensumbidragene, og at det blir forelesers jobb å vise sammenheng på tvers av pensum.

Fysisk vs. digitalt pensum

Pensum fremstår som en blanding av fysiske og digitale tekster. Studentene velger selv om de vil kjøpe fysiske bøker eller e-bøker. Kompendier og artikler er heldigitale i form av pdf eller abonnementsbaser, som studentene skriver ut hvis de vil. Artikler fra tidsskrifter institusjonene abonnerer på, eller artikler via Open Access, deles med studentene som lenker, mens utdrag fra bøker og artikler fra tidsskrifter institusjonene ikke abonnerer på, deles som digitale kompendier.

Ifølge deltakerne prøver mange studenter å unngå kjøp av pensum. De låner bøker på biblioteket, kjøper brukt av hverandre (gjærne via Bookis) eller abonnerer på nettsider hvor studenter deler eksamensoppgaver og forelesningsnotater for en billig penge.² Innvekslingsstudenter med korte opphold i Norge har liten tilgang til bruktmarkedet og vegrer seg for å kjøpe bøker de ikke blir kvitt.

Hele bøker på pensum står sterkere på bachelor enn på masternivå. Dette skyldes først og fremst at grunnkunnskapen i mange fag er stabil over tid, slik at lærebøker har en naturlig og varig rolle som innføring til faget. Noen ganger skjer det brå kunnskapsendringer, endringer i kunnskapskrav eller reformer som Kunnskapsløftet 2020. Da trenger man nye innføringsbøker og et mer sammensatt pensum bestående av flere artikler og enkeltkapitler.

- *Jeg jobber innen grunnskolelærerutdanningen også, der er det laget en lærebok som er designet for den utdanningen og da kan man holde seg til den. Men i andre emner utvikler det seg, og da er det vanskelig å binde seg til én bok som dekker alt. Da blir det en avveining om man skal ta ett kapittel her og ett der, og ta litteratur fra artikkelsamlinger osv. Så selve pensumboka står kanskje ikke så sterkt som før. Det er mer sammensatt pensumlitteratur.*

Det er en gjennomgående oppfatning at lærebøker står i stadig fare for å bli utdatert. Både på grunn av forskning og utvikling i faget, men også fordi særlig norske bøker sjelden oppdateres. Dette tilskrives manglende marked og lønnsomhet. Et lite språk som norsk har ikke det samme markedsgrunnlaget som engelskspråklige lærebøker. Amerikanske og britiske forlag kan legge ned større ressurser i løpende oppdateringer og revisjoner, og supplere bøkene med digitale læremidler for både forelesere og studenter. Frykten for utdaterte bøker fremmer bruk av digitale artikler.

På mastergrad synes det som at tiden for de store lærebøkene er over. En sentral årsak er at det ikke finnes relevante bøker. I tillegg er undervisningen enda mer forskningsbasert enn

² Opinion gjorde i 2020 en undersøkelse for Kopinor om hvordan studenter går fram for å skaffe seg pensumlitteratur, kalt «Når studenter skaffer seg pensumlitteratur». Erfaringene fra de emneansvarlige harmonerer med funnene i denne undersøkelsen.

på bachelor, noe som gjør artikler enda mer relevante. Samtidig finnes det et ønske om bøker også på masternivå.

- *På masternivå kan jeg ha en kombinasjon av en hovedbok og dybdelitteratur på masternivå. Med mye artikler som er relevante for de ulike emnene.*
- *Er det spesialisert litteratur, som ofte er tilfelle på mastergrad/300-emner, så er det vanskelig å finne bøker som er relevante. Bruker vi artikler er det ganske fleksibelt.*
- *Bruker ikke så mye artikler på grunnleggende nivå, mest på høyere nivå som sivilingeniørutdanningen, hvor emner er mer spisset. Der finnes det jo emner som er bortimot 100 % artikkelbaserte. På grunnleggende emner hvor det er mer matematisk-metodiske teknikker som skal øves inn, er det i større grad tradisjonell lærebokundervisning.*
- *Jeg underviser jo stort sett på bachelornivå, så bruker lite vitenskapelige artikler og Open Access. Det er mer vanlig på masternivå (...) Det er lærebøker som er mest aktuelt for oss, mens masternivå kombinerer gjerne artikler og lærebøker.*

Nettbaserte tidsskrifter og artikkelbaser brukes bredt, som Lovdata, Universitetsforlagets plattform *Juridika*, Gyldendals *Rettsdata* og Karnov innen juss. Andre nettressurser, som film og flermedialt materiale, fremstår som supplement til pensum. Videoforelesninger, simuleringsspill og oppgaver brukes som tilleggsmateriale, og noen benytter omvendt undervisning (flipped classroom) som arbeidsform.

Nettressurser til forelesere og studenter verdsettes, først og fremst som supplement men i økende grad også som en del av pensum. Både kvalitet og kvantitet er økende, og særlig utenlandske forlag er flinke til å utvikle digitale ressurser.

- *I mitt fag [naturfag] er det et eksponentielt tilfang av bøker, men selvfølgelig også andre ressurser; digitale medier, film og sånn, som stadig blir inkludert på pensum.*
- *Jeg ser gjerne etter bøker med støttemateriale. Det er mange som gir PPT, case og oppgaver.*

Vi har inntrykk av at det i mange fag brukes lite digitale ressurser, men her ser det ut til å være individuelle forskjeller blant emneansvarlige. Noen ønsker i større grad å benytte seg av ulike nettressurser som et supplement til «vanlig» pensum for å skape variasjon i undervisningen. Det kan eksempelvis være en app eller andre former for interaktive oppgaver og øvelser, som regel tilknyttet en bok. Bøkene kan være fysiske og/eller digitale, men boken velges da delvis på grunn av de digitale ressursene som følger med.

- *Når det gjelder litterære verk kan man gjerne ende opp med å ha noe man er lei av å undervise i eller føler er mindre relevant, men det finnes en digital læringsressurs knyttet til verket som er fin å bruke. Så praktiske hensyn som det legges vekt på. Særlig når det er mye digital undervisning, så vil man lage noe variasjon med å bruke litterære verk som har andre læringsressurser også, som en app, en filmatisering som er tilgjengelig eller annet.*

Open Access (OA), eller åpen tilgang, er en fellesbetegnelse for digitalt materiale som er fritt tilgjengelig på Internett³. Både universiteter og forlag gjør i økende grad forskning gratis og fritt tilgjengelig på nett. Ettersom både kvalitet og kvantitet øker, øker også relevansen av Open Access som kilde til pensum. At det i tillegg gir studentene tilgang til gratis pensum er en åpenbar fordel, ref. side 8 under *Hensyn ved fastsetting av pensum*.

- *Noe av det som dukker opp på OA er fremragende og i forskningsfronten, det ligger der til fri deling. Da vil man oppleve at OA-elementer kan bli pensum.*

Oppsummert: Argumenter for hele bøker vs. artikler og enkeltkapitler på pensum

Ifølge pensumfastsetterne foretrekker studentene hele bøker fremfor artikler og enkeltkapitler. Men på grunn av de mange hensynene som skal tas ved fastsetting av pensum, er ikke dette alltid mulig.

Pensumfastsetterne setter hele bøker på pensum når:

- Det finnes gode, grunnleggende lærebøker i faget
- Hele boka er relevant
- Boka kan brukes over flere fag, semestre eller studieår
- Boka er av en slik karakter at studentene vil ha den i hylla når de begynner å jobbe

Pensumfastsettere velger artikler eller enkeltkapitler når:

- Boka er for dyr
- Boka er utdatert
- Bare deler av boka er relevant
- Pensumutdraget utgjør mer enn 15 % innenfor Kopinor-avtalen

Det er en utbredt oppfatning blant UH-ansatte i utvalget at Kopinor-avtalen ikke tillater mer enn 15 % kopiering og at hvis man vil sette mer enn dette på pensum, må studentene kjøpe hele boka. Det stemmer at Kopinor-avtalen legger en begrensning på 15 % for kopiering av bøker, dette for at tilbudet skal være et supplement og ikke til erstatning for kjøp av hele verk. Men i Kopinors nye digitale verktøy for klarering av pensumlitteratur, Bolk, er det også mulig for de ulike bestillerne å søke om utvidet tilgang til innhold.

³ <https://www.openscience.no/apen-forskning/kva-er-open-forskning>

Norsk som selvstendig faktor for valg av pensum

De fleste som underviser på lavere grad ønsker først og fremst norsk pensum. Men de opplever ikke at institusjonene vektlegger språk som selvstendig faktor. Universiteter og høyskoler har språkpolitiske retningslinjer, men disse synes lite kjent i utvalget.

Universitetet i Oslo er et eksempel på en institusjon med språkpolitiske retningslinjer. Ifølge universitetets nettside skal retningslinjene «*bidra til å virkeliggjøre UiOs strategiske plan og målsetting om å bli et forskningsuniversitet på høyt internasjonalt nivå.*» Konkret betyr det at «*UiO skal fremme parallellspråklighet. Dette betyr at norsk ivaretas som hovedspråk samtidig som det tilrettelegges for språklig mangfold, hvor engelsk er det primære fremmedspråket*».⁴

Bare én respondent nevner den nye språkloven⁵. Ifølge vedkommende er det «ingen» som forholder seg til den eller bryr seg om lovens formål om å styrke norsk språk som et samfunnsbærende språk som skal kunne brukes på alle områder, inkludert academia.⁶ Utsagnet er en subjektiv opplevelse knyttet til vedkommendes fag og institutt, men støttes av en gjennomgående oppfatning i utvalget om at norsk formelt sett ikke er en selvstendig faktor ved fastsetting av pensum.

Ifølge respondentene trenger og foretrekker bachelorstudenter pensum på norsk. Overgangen til høyere utdanning er krevende nok om de ikke også skal streve med engelske tekster. Mange studenter unnlater angivelig å lese engelske pensumtekster, og når de blir bedt om å presentere artikler for andre, er det mange som vegrer seg dersom artikkelen er på engelsk.

Det er til dels ulike meninger i utvalget om studentenes engelskkunnskaper. Noen mener dagens unge er flytende i engelsk på grunn av bedre undervisning i grunnskolen og høyt kulturelt konsum. Andre mener at hvis studentene skal ha noe i høyere utdanning å gjøre, må de lære seg bedre engelsk. Flere mener unge overvurderer sine språkferdigheter, noe som kommer til syne gjennom manglende tilegning av pensum og oppgaver skrevet på dårlig engelsk.

- *Det store flertallet av studenter skjønner jo norsk bedre enn engelsk, selv om de ikke vil innrømme det.*
- *De kan velge språk på masteroppgaven, men jeg tror de fleste velger engelsk. Selv om man av og til ser at å skrive på norsk hadde vært bedre. Det å forstå engelsk godt og lese uten problemer, er ikke det samme som å skrive god engelsk.*

En sterk driver for valg av norsk pensum er ønsket om at studentene skal lære faget skikkelig. Intervjupersonene mener studentene trenger norske fagbegreper for å forstå, tenke

⁴ <https://www.uio.no/for-ansatte/arbeidsstotte/profil/sprak/retningslinjer/>

⁵ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-05-21-42>

⁶ Deler av loven gjelder bare den administrative delen av virksomheten ved universiteter, statlige høyskoler, andre statlige skoler og videregående skoler, jmf. §3 *Verkeområde*.

og uttrykke seg klart. Norske fagbegreper oppfattes også som knagger å henge fremtidig læring på for studenter som går videre til master.

Norske læremidler omhandler norske forhold. Dette er en styrke i de fleste fag, fra markedsføring til undervisning, profesjonsfag og samfunnsfag. I en gruppesamtale med emneansvarlige innen økonomiske og administrative fag er det enighet om at eksemplene i amerikanske bøker og artikler er lite relevante for virkeligheten i norsk næringsliv. En emneansvarlig innen lærerutdanning viser til begrenset overføringsverdi mellom ulike språk når det gjelder språkopplæring, fordi språkene og innlæringen av dem er så forskjellig. På jusefeltet er bøker som omhandler norske lover, regler og samfunnsforhold en selvfølge for relevans, mens internasjonal rett ofte har pensum på engelsk. En emneansvarlig som utdanner engelsklærere forteller at pensum av prinsipper er på engelsk for å gi kandidatene optimal språklæring. I dette tilfellet har behovet for sosial og samfunnsmessig relevans resultert i en lærebok på engelsk skrevet av en norsk forfatter. Kravet eller ønsket om relevans gjelder både faglighet, samfunnsforhold og nasjonal kultur.

- *For mitt emne innen sosiologi handler det om å finne balansen mellom generell sosiologi med en innføringsbok, og noe spesifikt om mitt emne innen sosiologi. Der blir det en vektning mellom generell internasjonal forskning innen emnet, og det som er innrettet mot en norsk og skandinavisk kontekst. Vi kan ikke bare ha amerikansk og engelsk litteratur, fordi samfunnsmodellene er så forskjellige. Så vi må ha noe empirisk stoff knyttet til den norske virkeligheten der de fleste av studentene skal jobbe.*
- *Da jeg valgte bok sist, valgte jeg en britisk bok, jeg syntes det er godt å få europeiske eksempler. Det er hakket nærmere. Og så brukte jeg en bok av en svensk forfatter, skrevet på engelsk. Men den begynte å bli utdatert, til slutt kunne jeg ikke bruke den mer.*

Det er enighet i utvalget om at norsk pensum er viktigst på bachelornivå, samt i profesjonsfag og kliniske fag der studentene skal ut i samfunnet og kommunisere med alt fra barn og foreldre til pasienter, brukere og kolleger.

På masternivå er det i større grad enighet om at pensum både kan og bør være på engelsk fordi studentene skal forberede seg på å bli forskere og må forholde seg til vitenskapelige artikler på engelsk. Men også på høyere nivå og innen mer akademiske fag mener flere av respondentene at norsk fagspråk er viktig.

- *Majoriteten av de vi utdanner går tilbake til det norske samfunnet. Som lærere, til direktoratene, regjeringen, redaksjonene. De sprer seg jevnt over kunnskapssektoren i Norge. De må ha et godt, klart og presist språk å kommunisere med.*

Noen respondenter mener det finnes språklige fordommer mot norske bøker i deres fag eller på deres institutt. En deltaker omtaler dette som ikke-rasjonelle holdninger som bidrar til at norske lærebøker aktivt velges bort. Argumentet er angivelig at norske bøker per definisjon er dårligere enn engelskspråklige. Et lignende resonnement kan ligge bak en tilsynelatende mer utbredt holdning om at bøker som er eldre enn 5 år per definisjon er utdatert. Dette rammer i praksis norske lærebøker mest, siden de oppdateres sjeldnere enn engelske

læreverk. Flere respondenter viser til kultur som en medvirkende faktor til fravalg av norsk pensum. På enkelte institusjoner er det lang tradisjon for å betrakte engelsk litteratur som best. En årsak til dette kan være en tradisjon for å velge litteratur basert på forfatter. I mange tilfeller vil de mest anerkjente forfatterne innen et felt ha skrevet litteratur på engelsk.

- *Inntrykket mitt er at det er spenninger mellom norsk og engelsk pensum innen akademia, og at de går litt på kryss og tvers mellom fag og institusjoner.*

Anglifisering av pensum

Ifølge intervjupersonene har vridningen fra norsk til engelsk pensum i universitets- og høyskolesektoren pågått lenge. Noen viser til Bolognaprosessen som et startpunkt.

Bolognaprosessen⁷ er et omfattende internasjonalt samarbeid innen høyere utdanning i Europa, hvor målet fra start har vært å samordne og utvikle felles tiltak og politikk innen høyere utdanning. Den første erklæringen ble signert i 1999 og Norge har vært med som aktiv pådriver fra starten. Samarbeidet omfatter i dag 49 land. Hensikten er å lette godkjenning av utdanning på tvers av landegrensene og fremme mobilitet for studenter og ansatte innen høyere utdanning.

Også EUs utvekslingsprogram ERASMUS+⁸ bidrar til internasjonalisering av høyere utdanning. Fra og med videregående skole kan studenter få Erasmus-stipend til utvekslingsopphold i Europa, med varighet fra 3 – 12 måneder. Studenter innen høyere utdanning kan få stipend to ganger; en gang på bachelor og en gang på master.

Intervjupersonene understreker at dagens universiteter konkurrerer om studenter og ansatte i et internasjonalt marked. Institusjonene rangeres på tvers av land, hvor de måles på kvantifiserbare publiseringsindikatorer (tellekanter). *Tellekantsystemet* er den gjennomgående muntlige betegnelsen på kvantifiserbare mål på forskning, som ble innført for universitets- og høyskolesektoren i 2006.⁹ Ifølge Store Norske Leksikon (SNL) er «hensikten å gjøre forskningen målbar for å kunne tildele midler til forskning på grunnlag av vitenskapelig produksjon fremfor for eksempel antall stillinger, samt å stimulere til økt vitenskapelig publisering.» SNL peker også på at tellekantsystemet har fått mye kritikk, blant annet for at systemet premierer kvantitet fremfor kvalitet og at det ikke premierer formidling i ikke-vitenskapelige kanaler. Kritikk av tellekantsystemet målbæres av et samlet utvalg i denne undersøkelsen, fra UH-ansatte til fagbokforfattere og representanter for de akademiske forlagene.

Norske UH-institusjoner har et økende antall utenlandske studenter og ansatte. Deltakerne opplever dette som en villet politikk fra institusjonenes side. Bare et fåtall viser til nasjonale politiske føringer og felleseuropeiske tiltak som Bolognaprosessen og Erasmus. I praksis forholder UH-ansatte seg først og fremst til signaler og føringer fra egen institusjon.

⁷ <https://snl.no/Bolognaprosessen>

⁸ <https://diku.no/ressurser-og-verktoey/erasmus-2021-2027>

⁹ <https://snl.no/tellekantsystemet>

- *Nokså tidlig i min karriere fikk vi beskjed om at «nå må alle huske å ta inn noe engelsk på pensum» for å være frampå og internasjonale. Det er 10 – 15 år siden skiftet mot engelsk virkelig startet, og etter det har det gått fort. Jeg vet ikke hvorfor.*
- *Jeg vet ikke hvor eksplisitt det blir sagt av ledelsen, men underliggende skal vi gjerne bruke engelsk i undervisningen. Det er budskapet mellom linjene. Ledelsen er veldig opptatt av internasjonalisering. Vi prøver hele tiden å få samarbeid med utenlandske universiteter (...) Og vi er knyttet opp mot disse Erasmus-programmene, et område hvor man kan vise at man har gjort noe. «Dette området skal undervises på engelsk». «Vi er orientert mot hele Europa» - som er en god ting, bare at studentene ikke alltid har sansen for det (...) Bla.a holder vi på med en utvekslingsavtale med et stort universitet i Øst-Europa. Dersom de studentene kommer hit, må hele pensum legges om til engelsk. Noen bøker finnes på begge språk. Andre tekster finnes ikke på engelsk, så da må jeg lage et parallelt pensum.*
- *Undervisningsspråket foregår på norsk, mens bøkene gjerne er på engelsk. Internettressurser er som regel også på engelsk. Jeg forklarer både norske og engelske begreper [til studentene]. Generell policy hos oss er bacheloremner på norsk og masteremner på engelsk. Men vi må ha en pakke for internasjonale studenter også på bachelornivå, så da må jo de undervises på engelsk. Politikere sier vi skal undervise på norsk, men de sier også vi skal få internasjonale studenter, og da må vi jo undervise på engelsk igjen.*

Det er to ulike måter å forholde seg til innslaget av utenlandske studenter på. Noen legger om undervisningen til engelsk straks én utenlandsk student følger forelesningen. At emneansvarlig også plikter å finne erstatningspensum på engelsk til utenlandske studenter, kan gjøre det fristende å velge hele pensum på engelsk.

Ifølge flere institusjoners språkpolitiske retningslinjer skal undervisningsspråk komme tydelig frem i emnebeskrivelsen. Det ser ikke ut til å være et tilsvarende krav om at emnebeskrivelsen skal si noe om pensumspråk.

I noen tilfeller hvor undervisningsspråk er satt til norsk, er emneansvarlig og/eller institusjonen bestemt på at det skal forbli slik, og at utenlandske studenter enten må ta emnet «på egen risiko», eller får anbefaling om lignende emner som undervises på engelsk.

- *Står det i emneplanen at det foregår på norsk, er det sånn. La oss si det kommer to fra England, når jeg har 48 andre norske studenter kan jeg ikke bare slå over. Administrasjonen er flinke til å veilede de internasjonale. Hvis de ikke kan norsk, er det på egen risiko for å si det sånn.*

Det kan se ut til at «lukkede» emner som er en obligatorisk del av en grad oftere undervises på norsk, mens emneansvarlig står friere til å velge undervisningsspråk i valgfrie emner. Flere valgfrie emner er åpne for innvekslingsstudenter, og undervises gjerne på engelsk. Med økende andel utenlandske studenter har institusjonene to valg: Enten opprette parallelle kurs på henholdsvis norsk og engelsk, eller kjøre engelske forelesninger. Blant institusjonene har BI foreløpig gått lengst i å vurdere om alle fag skal undervises kun på engelsk.

Enten det er internasjonale studenter i gruppen eller ikke, synes mange det er tungvint og vanskelig å undervise på et annet språk enn hoveddelen av pensum. Dette kan føre til at undervisning og pensum blir på engelsk også for helnorske grupper.

Et par deltakere trekker fram internasjonalisering som en utfordring for studenter med innvandrerbakgrunn. Disse studentene behersker ofte ikke engelsk og trenger norsk erstatning for engelsk pensum.

- *For studentene som har vokst opp i Norge er det ikke noe problem med engelsk, men innenfor noen av våre fag har vi mange som ikke er vokst opp i Norge, eller som har kommet sent inn i det norske systemet, og kanskje ikke hatt engelsk da de var små. Da kan vi ikke ha et vanskelig fag på engelsk, det blir å skape barrierer.*

Samtlige deltakere er enige om at studenter på både universiteter og høyskoler foretrekker forelesninger og pensum på norsk. Det kan være høyere forventningene til norsk som forelesnings- og pensumspråk blant studenter på høyskoler/tidligere høyskoler enn på universitetene, men her er materialet for begrenset til å gi tydelige indikasjoner. En deltaker forteller om mange klager fra studenter på innslag av engelsk pensum i kurs med norske forelesninger, noe som har ført til at vedkommendes arbeidsplass informerer tydelig hvilke språk studentene vil møte på de ulike kursene. Andre avfeier denne typen kritikk og mener studentene må møtes med tydelige forventninger om å lære engelsk i løpet av studietiden.

Det er ofte en utfordring å få studenter til å ta ordet under forelesninger, stille spørsmål og diskutere i plenum. Ifølge flere respondenter blir det enda vanskeligere når forelesningene går på engelsk.

I tillegg til internasjonale studenter, trekker utenlandske ansatte både arbeidsspråk, undervisning og pensum mot engelsk.

- *For noen år siden snakket vi norsk på min institusjon, men nå er det bare engelsk fordi vi ansetter mye internasjonalt.*
- *Det blir stadig mer engelsk innen akademia. Det er flere folk som ikke har norsk bakgrunn, både undervisere og internt språk som vris over på engelsk. Så det blir vanskeligere å ha et norsk fagspråk (...) På doktorgradsprogrammet innenfor markedsføring i Norge er det veldig få som er fra Norge. De kommer fra mange land. Så det utdannes heller ikke forskere i Norge som har norsk som morsmål, i hvert fall i veldig liten grad.*

Den viktigste driveren for engelsk pensum er at engelsk er verdens felles vitenskapelige språk. Nesten all forskning publiseres i dag på engelsk, ikke bare i Norge. Flere respondenter viser til kolleger i andre europeiske land som også publiserer sin forskning på engelsk.

- *Da jeg gikk på siviløkonomstudiet og begynte så smått i akademia, var det en del konferanser i nordisk sammenhenger der vi presenterte på norsk. Vi brukte norsk, svensk, dansk. Det er det helt slutt på.*

- *Jeg har doble følelser. Jeg har sterke meninger om språk og synes det er fryktelig trist å høre unge som bruker så mye engelske ord og uttrykk på engelsk i dagligtale, som det finne norske ord og uttrykk for. Men jeg ser samtidig at verden er globalisert, vi henter og deler og søker informasjon fra hele verden. Og jeg vet INGEN forskere i miljøet jeg jobber i som kunne tenke seg å skrive på norsk. Det er det samme som at det du har gjort ikke får noen betydning.*
- *Det er kjempeviktig at man publiserer på engelsk, slik at det kommer hele verden til gode! Vi er en del av en internasjonal samtale.*
- *Det grunnleggende vi driver med er spesifikt for norske forhold, mens forskningen er relevant for alle. Skal vi publisere på norsk, blir det ikke lest. Vi er del av et internasjonalt forskningsfellesskap, og skal vi få peer reviews må vi publisere på engelsk. Vi snakker med folk over hele kloden, og bare ett språk funker.*
- *Jeg snakket med en kollega i Tyskland, de har hatt samme debatt som oss om språk. Han sier det samme; de har til og med heltyske tidsskrifter som blir utgitt på engelsk for å nå hele verden. Han sier debatten er død, for skriver du ikke engelsk, så når du ikke ut.*
- *Franskmenn og tyskere publiserer også på engelsk, så det blir press i den retning også internasjonalt. Det er ikke noe nytt at vi bruker engelske bøker, men tradisjonelt har vi kanskje undervist på norsk, men også det er i endring når du ser på hvem som ansattes. Det er stadig flere som ikke kan norsk. Bare det i seg selv vil skape press i retning mot at diskusjonsundervisningen også foregår på engelsk.*
- *Debatten om man bør publisere mer på norsk er tabloid. Vi skal snakke med og etterprøve hverandres forskning på tvers av kulturer og språk. Men derfor er det ekstra viktig at vi utgir lærebøker og fagbøker som oppsummerer faget på norsk, slik at vi utvikler begreper vi kan kommunisere med og bruke overfor pasienter. Det vil hjelpe oss som underviser til å utvikle og bruke begreper på norsk i vårt eget fag. Vi går rundt og snakker The Julekalender-språk i gangen med hverandre.*

Mens flertallet ønsker norsk pensum på bachelornivå, ønsker flertallet engelsk pensum på masternivå.

- *Jo høyere opp studentene kommer, må de beherske og kunne diskutere på engelsk. De skal jo bli kompetente forskere og kunne skrive noe som kan publiseres på engelsk. Jeg underviser på engelskspråklig master, halvparten av studentene er fra utlandet. Jeg tror generelt at universitetene har en progresjon og forventning om skriving på engelsk.*

Tross ønsker om norsk pensum dominerer likevel amerikanske og engelske standardverk som lærebøker på grunnivå i flere fag. Dette skyldes blant annet at mange fag innen naturvitenskap, humaniora og samfunnsfag har sin opprinnelse i den anglosaksiske verden. I flere fag er fortsatt engelske og amerikanske forskere toneangivende.

I tillegg mener intervjupersonene at utviklingen skyldes markedskreftene. Engelskspråklig litteratur har et stort marked som tilfører forfattere og forlag midler til å oppdatere, videreutvikle og holde bøkene relevante. Som emneansvarlig er det tryggere å velge et engelsk eller amerikansk læreverk som blir oppdatert annethvert år, enn norske bøker med mindre marked og færre oppdateringer.

- *Vi har en amerikansk-britisk og en dansk innføringsbok på vår bachelor. De er mer oppdaterte enn den eneste norske som finnes på feltet. De kommer i stadig nye utgaver, noe den norske dessverre ikke har gjort. Den danske boka blir lest på dansk, men jeg har en mistanke om at mange studenter synes engelsk er like greit som dansk, selv om mange nok overvurderer sin engelskkompetanse.*

Dette kommenteres mer under Del 4: *Fagbokforlagenes perspektiver.*

Utenlandske forelesere

Økende andel utenlandske ansatte øker andelen engelsk pensum, fortrinnsvis på masternivå. Samtidig sier flere respondenter at bruken av engelsk pensum kom lenge før utenlandske ansatte.

Som en del av internasjonaliseringen av høyere utdanning ansetter norske universiteter og høyskoler stadig flere vitenskapelig ansatte fra andre land. Ifølge intervjupersonene forplikter disse seg til å lære norsk på et nivå som gjør at de kan undervise på norsk i løpet av tre år. Ifølge Språkrådet inneholder tildelingsbrevene fra Kunnskapsdepartementet til UH-sektoren i januar 2022 flere klare språkkrav¹⁰, blant annet at «*institusjoner skal sørge for at tilsatte som trenger det, får norskopplæring, og at norskkompetansen hos de tilsatte er god nok til at norsk fagspråk blir ivaretatt. Som hovedregel bør institusjonene kreve at tilsatte skal beherske norsk innen to år etter tilsetting.*»

Flere intervjupersoner mener kravet til norskkompetanse ikke følges opp i praksis, mens noen mener internasjonale kolleger gjør sitt beste å lære norsk. Noen emner på lavere grad blir kun undervist på norsk, noe som kan motivere utenlandske ansatte til å lære norsk for å kunne undervise på disse emnene. Andre mener utenlandske kolleger bevisst lar være å lære norsk for å slippe kjedelige administrative oppgaver og på den måten skaffer seg mer tid til forskning fremfor undervisning. Midlertidige stillinger kan være en annen årsak til at utenlandske ansatte ikke lærer seg norsk. Om man ikke vet hvor lenge man blir i jobben, eller i Norge, kan det virke demotiverende å skulle lære seg et nytt språk. Fordi norske ansatte ikke ønsker å ekskludere sine kolleger, blir engelsk mer og mer brukt på arbeidsplassen – både faglig og sosialt.

Med økt andel utenlandske ansatte innførte BI i 2020 engelsk som arbeidsspråk. At arbeidsspråket er engelsk medfører økt tilrettelegging for bruk av engelsk også i undervisningen.

- *Det ansettes ikke faste stillinger mer, det ansettes bare Assistant Professor i en kortere kontrakt eller 4 – 7 år. Det er jo en rekrutteringsstilling og de skal undervise.*

¹⁰ <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2022/tydeligere-sprakkrav-til-universitetene/>

For å ha undervisningsvolum nok til alle disse internasjonale studentene må bachelor og alt være tilgjengelig på engelsk, administrasjon og alt.

Høyskolen Kristiania er også blant lærestedene som diskuterer om de skal endre arbeidsspråk til engelsk. NMBU, som også har mange nasjonaliteter blant sine ansatte, holder foreløpig fast ved norsk som arbeidsspråk selv om «*veldig mye foregår på engelsk*».

Norsk pensum og norsk fagspråk – er det så farlig?

Deltakerne i undersøkelsen mener unisont at norsk pensum er viktig. Særlig på lavere nivå, men også innen forskning. De trekker fram to hovedargumenter: At de fleste tenker, lærer og uttrykker seg best på sitt eget språk, samt den vitenskapelig og samfunnsmessige nytten av å utvikle og opprettholde norske fagbegreper og fagspråk.

- *Mange norske forskere skriver på engelsk. Det er gullstandarden innen forskning. Jeg har selv vært redaktør i et vitenskapelig tidsskrift og argumenterer for hvor viktig det er å publisere på norsk. Men siden forskningen er på engelsk må man ta utgangspunkt i det når man setter sammen pensum. Alt annet likt foretrekker jeg en norsk tekst fremfor en engelsk til norske studenter. De fleste nordmenn skriver og leser bedre på norsk, uansett hva de innbiller seg. Og det bidrar til å styrke norsk fagspråk. Man må kunne tenke igjennom og begrunne pedagogiske og didaktiske valg man tar. Det er så lett å tenke at det ikke er noen motsetning, at man kan forske på engelsk og formidle på norsk. Men begrepsutviklingen er den del av selve forskningsprosessen.*
- *Jeg tar engelsk hvor jeg må ha det, altså hvor det «må» til. Men jeg foretrekker norsk fordi jeg synes det er et viktig politisk signal å sende. Vi er ansvarlige for å opprettholde norsk fagspråk gjennom litteratur og undervisning. Det er mye snikinnføring av engelsk nå. Mange tenker annerledes om dette, men min holdning er at vi skal jobbe for å opprettholde norsk som undervisningsspråk og litteraturspråk.*
- *Det er en tendens til at man sier på høyt nivå at man skal prioritere norsk språk og norsk faglitteratur, men når man kommer ned til de enkelte institusjonene og fagene, så sier man «men vi er nødt til å bruke engelsk, ellers er det ingen som forstår oss». Det er et politisk spørsmål som må tas alvorlig. Det må implementeres, ikke bare snakkes om.*

Samtidig erkjenner deltakerne at engelsk nærmest har fortrent norsk som forsknings- og publiseringsspråk. Dette anses som en uunngåelig konsekvens av forskningens internasjonale natur. Noen opplever også at kolleger og overordnede har direkte negative holdninger til norsk som forskningsspråk. I praksis fører språksituasjonen til at kolleger og fagmiljø bruker et muntlig blandingspråk bestående av norsk tale ispedd engelske faguttrykk.

- *Jeg synes det er bra at vi kan snakke om vitenskap på norsk. (...) Og at forelesere er bevisst på at det er lett å bruke «pseudonorsk», engelske begrep og tilpasse det litt til norsk, mens det egentlig kan finnes gode norske begreper som man kan bruke.*

Språkutviklingen smitter over på studentene. Som foreleser er det i praksis vanskelig å skille forskningspråket fra språket i undervisning og pensum. Både engelskspråklige forelesninger, norske forelesninger ispedd engelske fagtermer og pensum på engelsk gjør at mange studenter velger engelsk når de skriver bacheloroppgave og ikke minst masteroppgave. Det er delte oppfatninger i utvalget om dette er problematisk eller ikke.

- *Er det noe problem hvis unge bruker halvparten engelsk og norsk? Er det noe å mase med? Ikke godt å si.*
- *De som vokser opp i dag forholder seg mye mer til engelsk. Så kanskje har det skjedd en generasjonsendring. Jeg vet at jeg selv tenker og skriver bedre på norsk enn på engelsk. Skrivning handler jo om tenking (...) Jeg tror egentlig ungdommene også tenker og skriver best på norsk, selv om de er bedre i engelsk enn vi var.*
- *For lenge siden hadde vi engelsk pensum på retts sosiologi, et fag med veldig mye relevant pensum. Der klaget studentene, de ville ikke ha engelsk pensum fordi kunnskapen var vanskelig å tilegne seg. Det involverer mye abstrakt tenking, og når du får det på engelsk, med flere nyanser enn på norsk, forstår jeg at studentene protesterte – de forsto ikke det som sto i pensum. Kunnskapen ble vanskelig tilgjengelig pga. en språkbarriere. Så vi fant en norsk bok.*
- *Man uttrykker seg bedre og lettere på eget morsmål. Man får nyanser og bedre språk. Jeg ser en god del studenter som skriver bacheloroppgaver og masteroppgaver på engelsk, og som sannsynligvis hadde skrevet bedre oppgave hvis de skrev på norsk.*
- *Med mindre noe gjøres på overordnet nivå, tror jeg norsk vil dø ut i mange fagdisipliner, inkludert mitt. De som bestemmer har sterke meninger [mot norsk pensum] og jeg vil gå så langt som å si at vi har mistet norsk som fagspråk i min disiplin.*

Oppsummert: Argumenter for norsk og engelsk pensum

Morsmål: Studentene er ikke så gode i engelsk som man tror. Selv om dagens unge er gode i «vanlig» engelsk er det ikke gitt at de mestrer å lese tunge akademiske tekster på engelsk.

God kvalitet på norsk fagspråk: Utstrakt bruk av engelsk litteratur bidrar til dårligere kvalitet på studentenes norske fagspråk. Studenter kan formulere seg på en unaturlig måte fordi de kontinuerlig «oversetter» tekster fra engelsk til norsk, og fordi de ikke lærer seg gode definisjoner og faguttrykk på norsk. Dette sees også i studenters innleveringer.

Svekker studentenes arbeid: Noen mener at bachelor- og masteroppgaver som er skrevet på engelsk ville fått bedre karakter dersom de var skrevet på norsk.

Kontekst: Engelskspråklig litteratur er ikke tilpasset norsk eller skandinavisk kontekst.

Internasjonalisering: Ønsket om flere innvekslingsstudenter driver frem bruk av engelsk pensum. Det gjør også utenlandske forelesere som underviser i emnet.

Tilgjengelighet: Flere respondenter nevner at det ikke finnes gode norske alternativer til de engelske bøkene de bruker og at dette er en grunn til å bruke engelske bøker.

Engelsk som forskningsspråk: Ny kunnskap kommer først og fremst på engelsk, fordi vitenskapelige publikasjoner vanligvis er på engelsk.

Oppdatert: Engelsk litteratur oppfattes som mer oppdatert både når det gjelder lærebøker og artikler. Respondentene forklarer dette ved at de store forlagene har store redaksjoner som gjør det lettere å oppdatere bøker mer jevnlig.

Tilleggsressurser: De engelske og amerikanske forlagene er store og har muligheter til å lage ekstraressurser til fag- og lærebøker, som videoer av forfatteren som foreleser ut fra boken, oppgaver og annet. Dette kan være en fordel både for studenter og forelesere.

Bedre kvalitet og de fremste forskerne: En oppfatning på tvers av fagområder om at engelsk litteratur har bedre kvalitet enn norsk litteratur fordi de fremste forskerne publiserer på engelsk. Også klassiske, tidløse læreverk kommer gjerne fra den anglosaksiske tradisjonen.

DEL 3: FAGBOKFORFATTERNES ERFARINGER

Lærebokforfattere er ildsjeler

Å bli lærebokforfatter er ikke en del av den formelle vitenskapelige praksisen. Å skrive lærebøker regnes ikke som en del av formidlingsansvaret i en vitenskapelig stilling og er ikke meritterende verken for forfatter eller institusjon. Samtlige respondenter viser derfor til *tellekantsystemet* (se omtale av systemet på side 15) som en sentral årsak til begrenset produksjon av norsk pensum.

Mange respondenter bruker begrepene fagbok og lærebok som synonymmer, selv om dette er ulike publikasjoner (se begrepsavklaring side 3). Mens lærebøker ikke er meritterende, gir fagbøker publiseringspoeng på nivå 1. En redaktør forteller:

- *Det er veldig mange i akademia som ikke kan nok om dette skillet, og som tror at det kun er forskningsartikler som er meritterende. Så vi bedriver mye «voksenopplæring» på feltet. Når det er sagt, gir det jo bedre uttelling å publisere en engelsk artikkel i et internasjonalt tidsskrift på nivå 2, enn et kapittel i en bok på nivå 1.*

Et par UH-ansatte peker på skillet mellom lærebøker og faglitterære bøker. En respondent som vurderte å skrive en lærebok, fant ut at bøker som inneholder nytt materiale kan godkjennes som fagbok og bli merittert. En annen forholdt seg aktivt til dette i sin skriveprosess.

- *Min bok er eksplisitt ikke definert eller lansert som lærebok. Det er en faglitterær bok som er fagfellevurdert og alt det andre som skal til for at boka skal bli godkjent i tellekantsystemet, slik at jeg fikk publiseringspoengene. Hadde jeg ikke stilt krav om det, hadde den blitt utgitt som lærebok og jeg hadde ikke fått poeng for det.*

Manglende kjennskap blant UH-ansatte til forskjellen på lærebøker og fagbøker, samt manglende kunnskap om at fagbøker faktisk teller, bidrar trolig til lavere norsk pensumproduksjon. Det finnes også en mental barriere hos potensielle forfattere knyttet til lærebokens status som formidling og en oppfatning om at formidling ikke verdsettes.

- *Lærebøker bidrar ikke til å pushe kunnskapsfronten, de bare oppsummerer kunnskapsfronten.*

Å skrive en lærebok er derfor et overskuddsfenomen fra ildsjeler innen fag og formidling. De personlige motivene for å skrive en lærebok er å:

- Formidle faget og egen forskning
- Selvutvikling
- Hjelp studentene
- Utvikle og opprettholde et norsk fagspråk og norske fagbegreper
- Sette faget inn i en norsk kontekst og gi norske eksempler

Formidlingsglede står sentralt hos forfatterne. Noen har fått ideen om å skrive selv, mens andre er blitt kontaktet av et forlag. I begge tilfeller viser forfatterne til formidlingsglede og personlig utvikling.

- *Det er utrolig meningsfullt å skrive! Tenk på ordet kuratert – du får en tematikk og det er klippet ut og tilpasset målgruppen i språkbruk, omfang og den faglige bredden og tyngden vi ønsker at de skal ha. Tilgjengeliggjøre en tematikk som ikke var der før. Noe jeg synes det er viktig at de vet om! Og så var det utrolig moro å skrive fag. Man må lære å skrive alle typer tekster. Og det er mer rom for den selvstendige pennen i faglitteratur og lærebøker enn i vitenskapelige artikler. Rom for viktige digresjoner og det å prøve å skrive godt.*
- *Det er givende å skrive fagbøker, selv om det kan være et ork å skrive. Jeg har et formidlingsbehov. Jeg tror også at faget kan bidra til å opplyse den offentlige samtalen, det er en viktig motivasjon. Og så er det hyggelig å bli sett! Det skal man ikke legge skjul på. Jeg kan to ting her i verden: Skrive og snakke. Det er også ok å ha en offentlig stemme og være en type som blir spurt om å bidra.*

Å hjelpe studentene er en sterk motivasjon. Både forfatterne og emneansvarlige peker på at overgangen til høyere studier er tøff nok for studentene om de ikke også skal tilegne seg fag og termer på et fremmedspråk.

- *Jeg skal i gang med å skrive en ny bok nå. Det skal være en kort bok, maks 140 sider. Den skal gi et overblikk og enkle, gode forklaringer og fornsking av begreper. Mye av motivasjonen er at vi ikke har noe på norsk til mange av studentene på mitt emne som jeg underviser i. Det er veldig synd. Det er mye vanskelig stoff for studentene. Jeg håper boka bidrar til at studentene får det lettere. Gi dem en mykere overgang til dette emnet. Jeg håper boka jeg skal skrive kan hjelpe studentene til en grunnleggende forståelse før de leser originale vitenskapelige artikler på engelsk.*

Også omsorgen for et norsk fagspråk står sterkt hos forfatterne.

- *For å kunne snakke sammen på en meningsfull måte i vårt fag, må vi ha norsk fagspråk! Studentene skriver halvnorsk/halvengelsk, en rar hybridgreie. De bruker det engelske faguttrykket hver gang.*

Både forfattere og andre deltakere peker på behovet for litteratur som setter faget i en norsk, nordisk eller europeisk kontekst.

- *Da jeg underviste i markedsføring overtok jeg et pensum med Kotler som hovedbok. Det er en klassiker. Men så ønsket jeg noe europeisk også, og da blir det ikke så mange å velge mellom. Jeg valgte til slutt Oxford, en engelsk lærebok i markedsføring. De amerikanske lærebøkene handler om amerikanske case og da må du lære de casene på amerikanske kriterier, og det er masse styr for studentene. Så det er greit med europeisk og gjerne skandinavisk innhold. Valget blir internasjonalt, men samtidig ikke helt fjernt.*

Barrierer mot å være lærebokforfatter

Som ildsjel må man se bort fra manglende insentiver i tellekantsystemet. I tillegg forteller flere om motstand og skepsis fra kolleger eller ledelse. En forfatter som har skrevet lærebøker til både videregående nivå og høyere utdanning, sier:

- *Jeg skriver holistisk for hele utdanningsløpet. Jeg synes det er fantastisk, men ingen hos meg synes dette er bra. Det er ikke verdsatt på mitt institutt. Fordi det å skrive bøker ikke er en del av jobben. Det er tullete, jeg burde heller forsket mer eller skrevet søknader. Jeg føler at aktiviteten jeg har hatt for å skrive bøker er for egen maskin, og de fleste her ser på det som en fritidsaktivitet som sjakk eller skigåing. Jeg tror det er et holdningsproblem på mitt fagfelt. Mens jeg synes det å skrive bøker er en viktig del av samfunnsmandatet. Og når bøkene havner på pensum viser det at de er viktige og betyr noe.*

En annen forfatter forteller at formidling ut over forelesninger kan bli møtt med negative sanksjoner.

- *Jeg har også jobbet mange år som formidler i media. Det teller ikke med. Tvert imot skal man være litt forsiktig internt og balansere det, slik at man ikke blir sett på som useriøs. Man må balansere offentlig formidling mot de smale, vitenskapelige artiklene.*

Andre intervjupersoner forteller at institusjonen setter pris på at ansatte produserer lærebøker.

- *Da vi begynte på masterdelen av utdanningen, var det lite som var skrevet mot et bestemt emne. Da hadde jeg en kollega som skrev en lærebok som var helt skreddersydd mot den nye femårige lærerutdanningen, og det er den vi har brukt. Jeg ser ikke på det som noe som blir uglesett, men heller noe høyskolen synes er kjempebra og fantastisk. Da har vi noen her som kan styrke institusjonen.*
- *En annen viktig årsak både hos oss og over alt ellers på juridiske læresteder er at en av våre egne tar og produserer et verk eller læremiddel som er egnet til å bruke på ett av våre fag. Da vil i 99 av 100 tilfeller faglærer, den som har skrevet boka, ta initiativ og si at jeg har skrevet en bok som er relevant og ber om at den brukes som pensum. Læremidler må holde faglige mål, så det blir en prøving om at boka er god og egnet. Deretter er institusjonen svært velvillig og imøtekommende. Det handler ikke bare om*

å klø sine egne på ryggen, men om lærestedets identitet. At man har så sterke fagfolk på området at man kan ha deres bøker på pensum, det betyr noe for lærestedets identitet og er svært viktig.

Mangel på merittering oppgis som en av de største barrierene mot å skrive lærebøker.

- *Den største barrieren ut over det jeg har sagt, er at det ikke er attraktivt for folk som meg å skrive lærebøker. Pga. finansieringssystemet. Det gir veldig lite kred, det er ikke det vi bør bruke tiden vår til. Institusjonene får ikke noe særlig uttelling for lærebøker, og ikke vi heller. Det som utløser midler er fagfellevurderte bøker eller artikler.*

Siden det å skrive lærebøker ikke er meritterende, må man enten ta permisjon fra jobben eller bruke fritiden til å skrive. Stipender skal frigjøre tid til skrivning av lærebøker og fagbøker. Både NFFO, de akademiske forlagene og Direktoratet for høgare utdanning og kompetanse (sistnevnte gjennom *Lærebokordningen*¹¹) utlyser og tildeler stipender og støtte til produksjon og revisjon av norske lærebøker. Forfattere kan søke stipend fra NFFO eller forlagene, mens forlagene kan søke støtte fra Lærebokordningen.

Forfatterens erfaringer med stipend er at disse er gode å ha, men utilstrekkelige med tanke på å dekke tapt lønnsinntekt og andre ansattgoder.

- *Jeg har vurdert det slik at jeg kommer ikke til å skrive flere lærebøker. Også fordi det ikke er penger i det. Noe må gjøres på skrivefronten! Jeg får ikke godskrevet tid for å skrive, det blir ikke sett på som en del av jobben min. Så det blir helg og kveld, noe det er lite av i min jobb. Og det er FRYKTELIG mye jobb å skrive en lærebok. Det må meritteres, slik at det blir lettere for dem som vil skrive (...) Jeg føler jeg får moralsk støtte utenfra, og får typisk stipend fra NFFO, som hjelper veldig.*
- *Å skrive lærebøker er noe jeg må gjøre på fritida, eller søke permisjon. Det er en ulempe. I år får jeg mindre ferie fordi jeg hadde permisjon i 2020. Man mister pensjon og andre rettigheter som ansatt. Så det er ikke det ideelle å ta permisjon for å skrive lærebøker.*

En utfordring med stipender er at de er for kortvarige til at man rekker å skrive boka ferdig, eller at de ikke tar høyde for tap av feriepenge eller rettigheter i folketrygden.

Økonomi er sjelden et motiv for å skrive fag- eller lærebøker, særlig i universitetssektoren og på masternivå. De fleste kursene på norske universiteter er små, med få studenter.

- *Man tjener jo ikke penger på å skrive bøker, altså jeg har skrevet et kapittel i en bok som vi ga ut for et par år siden og jeg har fått til sammen 3000 kr i honorar for det, det er jo ingenting i forhold til kostnaden det tar å skrive det kapitlet, i forhold til arbeidstimer, men det er jo gøy å være med å skrive ny faglitteratur.*

¹¹ <https://diku.no/programmer/laerebokordningen-for-hoeyere-utdanning#content-section-5>

Dette bekreftes av en redaktør som forteller at mange fagbøker selges i små opplag.

- *Vi gir ut over 100 fagbøker i året, mens bare 10 % er ordentlige «text books» som når et stort marked. Veldig mange bøker er små og selger 300 – 400 i året. Det er flertallet for våre bøker og de andre forlagenes. Bare noen få bøker selger 3000 i året. Mange emner er små, det er få studenter, og pensum besluttes veldig lokalt.*

Likevel kan man som forfatter møtes med mistanke fra kolleger eller institutt om at man skriver for egen vinnings skyld. Dette kan føre til motstand mot å sette egne bøker på pensum, der den faglige vurderingen fra omgivelsene oppleves som strengere enn vurderingen av andre bøker.

- *Det ene problemet er å få folk til å skrive bøker, det andre er å få dem implementert på pensum.*

Bare unntaksvis er norske fag- og lærebøker en god inntektskilde for forfattere og forlag. Dersom en stor institusjon gjør en sentral beslutning om at en lærebok skal brukes på alle institusjonens kurs innen et fagområde, er lykken gjort og boken selger tusenvis av eksemplarer hvert år. Også bøker på profesjonsstudier kan selge godt pga. nasjonalt bestemte rammeplaner som definerer hva utdanningene må inneholde for å bli godkjent.

En barriere mot større spredning av faglitteratur til flere institusjoner med tilsynelatende samme tilbud, er at institusjonene bygger opp faget på ulike måter. Studieprogrammer kan ligne hverandre, men en lærebok basert på behovene til ett bestemt emne på én bestemt institusjon, er ikke like godt tilpasset behovene andre steder. Den enkelte emneansvarlige velger tema ut fra egne interesser og kompetansefelt, og fastsetter pensum ut fra dette. Pensumfastsetting blir dermed en lokal prosess selv innen nasjonalt sett små fag.

- *Mitt masteremne finnes ikke på noen andre universiteter jeg kjenner til. Jeg underviser i 7,5 poeng som er preget av mine interesser. Og min kollega har et emne preget av sine interesser. Så det vil være vanskelig å skrive én lærebok som dekker alt vi tar opp på det emnet. Da måtte vi skrive den selv, og den ville ikke fått særlig spredning andre steder. Derfor blir artikler mer valgt enn bøker – for å dekke det interessefeltet man ønsker gjennom emnet. På bachelor er det litt annerledes, der er det innføringsbøker.*

Små institusjoner kan skjele til store institusjoner når de velger pensum. De stores valg fungerer da som inspirasjonskilde og kvalitetssikrer. Hvis en kjent og respektert institusjon har en bok på sitt pensum blir valget tryggere. Motsatt kan institusjoner som ønsker å distansere seg fra hverandre aktivt velge bort bøker som konkurrenter har på sitt pensum.

I tillegg til de fem fagbokforfatterne i utvalget som er medlemmer i NFFO, har 12 av informantene fra UH-sektoren også skrevet faglitterære bøker eller bidratt med kapitler i andres bøker. I tillegg har flere deltakere vurdert å skrive en lærebok fordi dette savnes i deres fag eller emne. En viktig grunn til å la være er frykten for at boken vil bli raskt utdatert. Noen tenker også at studentgrunnlaget er for lite til at boken vil lønne seg.

- *Skal jeg ha en lærebok, må jeg lage den selv. I så fall er veien via et kompendium for å se over noen år hva som fungerer, og så blir det en bok. Har laget slike kompendier to ganger, men stoppet før det ble publisert som bok. Første gang var det for få studenter og ikke kommersielt interessant. Den andre gangen innså vi at det bare var tull; det gikk så fort at boka ville bli utdatert med det samme. Det har skjedd veldig mye de siste 10 årene på vårt felt. Vi er i forskningsfronten og veldig stolte av det!*

Oppsummert: Argumenter for og mot å bli lærebokforfatter

- Formidlingsglede
- Selvutvikling
- Hjelp studentene
- Utvikle og opprettholde norsk fagspråk
- Norsk kontekst og norske eksempler
- Ikke meritterende
- Ikke lønnsomt
- Manglede støtte fra omgivelsene

Oppsummert: Faktorer som hemmer spredning av pensumbøker

- Individuell fastsetting av emner
- Bøker skrevet ut fra lokale behov
- Små fag med få studenter
- Konkurransen mellom institusjonene og et ønske om å skille seg fra hverandre
- Mistro hos omgivelsene til bokens faglighet
- Mistro hos omgivelsene til økonomiske motiver

DEL 4:

FAGBOKFORLAGENES PERSPEKTIVER

Nyttige indikasjoner

De akademiske forlagene produserer fag- og pensumlitteratur til hele utdanningssektoren, fra grunnskole til høyere utdanning.

Med fire intervjupersoner fra de norske fagbokforlagene gir ikke undersøkelsen uttømmende innsikt i hvordan forlagene organiserer produksjon og markedsføring av pensumlitteratur. Men beskrivelsene av prosess og rollefordeling indikerer en klar arbeidsdeling. Mens redaktørene er tett på forfattere og produksjonsprosess, ivaretar markedsavdelingen salg og markedsføring. Samtidig bidrar markedsførere til å utforske behov i sektoren, mens redaktører bidrar til markedsføring gjennom kontakt med enkeltansatte, faglige møter på institusjonene og deltakelse på konferanser.

De fleste erfaringene og synspunktene hos de forlagsansatte om forholdet mellom norsk og engelsk pensum, samt hva som fremmer og hemmer bruken av norsk pensum, harmonerer med oppfatningene hos de to andre målgruppene i rapporten. Fagbokforlagenes perspektiv bidrar dermed til å fylle ut funnene i undersøkelsen om hvordan pensum fastsettes og hvilke mekanismer som finnes for valg av norsk pensum i akademia.

Å produsere faglitteratur

Roller som forlagsredaktør består i å følge utviklingen av en bok fra start til slutt. I prosessen inngår alt fra behovskartlegging og ideskaping til valg av forfatter/-e, skriveprosess, publisering og markedsføring.

- *Den viktigste delen av jobben er å finne ut hvilke prosjekter vi skal gjøre, hvilke lærebøker vi skal lage og hvem som skal skrive dem. Det finnes idealister der ute som ønsker å skrive, og kommer til oss med sine ideer. Andre ganger er det våre ideer. Jeg kan ta kontakt med for eksempel emneansvarlige på kurs innen bestemte fag på lærerutdanningen for å høre om det er noe som savnes, eller for å luften en idé. Og for å få innspill til noen som egner seg til å skrive boken. Eller jeg har tatt kontakt med en emneansvarlig som har et stort kurs, og hvis vedkommende også ønsker å skrive, så har vi et stort kurs med mange studenter til boken.*

For utdanninger med nasjonale kriterier i rammeplaner er det lett å finne hvilke læringsmål som gjelder og utvikle læremidler som svarer på disse. I fag og emner uten nasjonale læringsmål er behovskartleggingen en møysommelig prosess, der forlagsredaktørene jobber tett mot academia via personlige og faglige nettverk.

- *Det er viktig at vi ansetter folk med et godt nettverk i academia. Så forlagene sitter tett på utdanningsinstitusjonene. Det handle mye om nettverket man har og bygger ut. Hver redaktør jobber autonomt. Jeg har selv et tett nettverk i bestemte fagmiljø, og det er måten man får tilgang til informasjon om hva de tenker å gjøre med hensyn til pensum. Vi ansetter redaktører som har x-faktor og er sosiale, som liker å dra på konferanser osv.*

Nettverk er viktig for å kartlegge behov, finne forfattere og fagkonsulenter og få oversikt over beslutningsprosessene rundt fastsetting av pensum. Samtaler med emneansvarlige og pensumlister på institusjonenes nettsider er viktige kilder til kunnskap. Samtidig er det krevende å holde oversikt over emner og ansvarlige. Emner endres ofte, og de emneansvarlige bytter emner og arbeidsplass.

Fagkonsulenter er en viktig del av produksjonsprosessen. Ofte blir en eller flere emneansvarlige forespurt om å vurdere et manus; om det er godt nok for deres emne, om boka dekker et hull i deres pensum, om den er bedre enn konkurrerende bøker og om den er aktuell hos dem. Også andre fagpersoner kan fungere som konsulenter.

Markedsstørrelse er et gjennomgående tema i samtalene med forfattere og forlag. Store fag med mange studenter er selvsagt attraktivt, men deltakere fra både forlag og academia er enige om at UH-sektoren preges av mange små fag og spisse emner med få studenter. De fleste lærebøker får derfor et smalt publikum.

Når akademikere tar initiativet til en fagbok eller lærebok, blir de utfordret av forlagene til å vurdere markedspotensialet.

- *Vi ber dem fylle ut et beslutningsskjema, der de bla.a. må skrive hvem som er målgruppa og hvilke emner boka skal dekke. Da må forfatteren gjøre en grundig jobb med å kartlegge hull og muligheter i ulike emner. Det er vanlig at forfattere vil skrive bok om sin forskning, men det betyr ikke at den er relevant for mange! Vi vil gi ut bøker som er relevant for mange og kan funke på mange utdanninger. Bøker må skreddersys behov i utdanningene. Det er det mange forfattere som ikke skjønner.*

Forlagene bekrefter forfatternes utsagn om at de sjelden tjener penger på å skrive lærebøker, men at omgivelsene tror de gjør det.

- *Forfatterne tjener ikke all verdens på sin royalty. Så de gjør det ikke for pengene, men fordi de brenner for faget og ønsker å bidra (...) En av våre forfattere begynte å skrive en bok, og byttet lærested underveis. Han prøvde å få boka inn på sitt emne, men det ble sur stemning. Mange trodde han gjorde det for økonomisk vinning. At han skulle bli rik. Men det er virkelig ikke tilfelle! Vi har en stor, tykk og kostbar bok i porteføljen. Første utgave kom på 90-tallet og er nå ute i 4. utgave. Den selger 1000*

bøker i året, så den forfatteren får en grei inntekt år etter år. Men de færreste oppnår noe slikt.

Også for forlagene er lønnsomhet en utfordring.

- *Det finnes en økonomisk støtteordning som er kjempeviktig for forlagene. Kunnskapsdepartementet har et lærebokutvalg for høyere utdanning, som forlagene kan søke støtte fra. Opprettet hovedsakelig for å gi støtte til pensum der det er mye engelsk litteratur fra før, men også til nynorsk litteratur og litteratur til små emner. Det reduserer vår risiko.*

I tillegg til små opplag og begrenset salg, opplever forlagene utfordringer med å få tak i gode forfattere. Som årsak til dette viser forlagene til de samme barrierene som er beskrevet i del 3 om *Barrierer mot å være lærebokforfatter*, blant annet at formidling gjennom lærebøker ikke er meritterende, at man ikke får anerkjennelse fra arbeidsgiver eller kolleger, og at det sjelden er økonomisk lønnsomt.

- *Det er tidvis litt tungt, både å få noen til å skrive; det er omfattende bøker å skrive og krever tid og dedikasjon fra forfatterne. Og ikke alle bøker kommer inn på pensum. Men noen gjør det. Vi har lykket best på lærerutdanningen, der studentene skal ut og undervise på norsk og må kunne snakke om faget på norsk. Også en del andre utdanninger er i ferd med å snu.*

Den siste setningen viser til en opplevelse av negative holdninger til norsk pensum i enkelte fag.

- *En gammel studievenn er nå foreleser ved et universitet. Da jeg begynte i forlaget, sa han «lykke til, vi vil ikke ha norske bøker på vårt fag».*

Norsk pensum

På samme måte som forfatterne, er forlagene drevet av et ønske om å produsere *norsk* faglitteratur. Ifølge en av redaktørene er dette selve eksistensgrunnlaget til de akademiske forlagene.

- *Alle i forlaget har sterke meninger om at norske lærebøker er viktig. Ellers hadde vi ikke eksistert (...) Studentundersøkelser viser at studentene ønsker lærebøker på norsk. Og det er viktig å opprettholde et norsk fagspråk. De jeg kjenner i academia skriver på engelsk for å få poeng, men de ønsker norske lærebøker.*

Hovedargumentene fra forlagenes side er at læring i alle fag skjer best på morsmålet, samt behov for å utvikle et godt norsk fagspråk. I tillegg pekes det på verdien av norske eksempler og relevant innhold.

- *Mange emneansvarlige mener de er nødt til å gjøre studentene trygge nok i engelsk, så de kan like gjerne lære det fra starten av. Fra vår side er argumentet at på grunnstadiet kommer studentene og møter mye nytt, det er tunge fag, masse*

begreper å lære seg, og ikke alle er like gode i engelsk fra start. Så det er en fordel for innlæringen av faget å lære det først på norsk. Jeg hadde selv nesten bare engelsk litteratur på studiet, og vi klarte knapt å snakke om faget vårt på norsk.

- *Jeg mener det har en stor verdi med norske bøker. I mange utdanninger er det stor verdi med norske eksempler. Og det å tilby god, kvalitetssikret litteratur med norsk fagspråk. De amerikanske bøkene er ofte så store og omfattende, mens vi skreddersyr mer til det som er relevant for de ulike emnene.*
- *Studentene skal jo ut i profesjoner der det er viktig at de har gode norske fagbegreper.*

Forlagene bekrefter UH-ansattes beskrivelse av økende andel engelsk pensum. Fag som tradisjonelt har hatt en høy andel norsk pensum har fått mer engelsk pensum, som for eksempel lærerutdanningen. I noen fag har det blitt så vanskelig å få inn norske bøker at forlagene har gitt opp, som ingeniørutdanning og matematikk. Samtidig forteller en av redaktørene om en forsiktig åpning for mer norsk litteratur i tradisjonelt engelskorienterte realfag som fysikk og kjemi.

- *Vi har vist at det går an å lage sånne bøker på norsk også.*

Markedsføring av norsk pensum

Fag- og lærebokforfattere i utvalget vet lite eller ingenting om hvordan forlagene markedsfører bøkene de selv skriver eller bidrar til. Flere mener norske forlag er lite aktive på markedsføringsfronten, mens utenlandske forlag oppleves som aktive og oppsøkende. Utenlandske forlag sender e-post, reklamemateriell og kommer på besøk for å promotere bøker og læremateriell.

Forlagene selv viser til forbud mot direkte markedsføring uten samtykke. Nyhetsbrev er deres viktigste informasjonskanal til emneansvarlige og sendes som e-post til dem som abonnerer. Mange emneansvarlige i utvalget kjenner ikke til disse nyhetsbrevene, og mottar dermed ikke regelmessig informasjon fra forlagene om nye bøker.

- *Det meste av markedsføringen i forlag er spisset på mail til emneansvarlige som selv har meldt seg på mail hos oss.*
- *Vi gjorde en egen kundeundersøkelse blant dem som har bestilt vurderingseksemplarer fra oss. Da vi snakket med folk, var vi overrasket over at mange ikke er påmeldt nyhetsbrev, men bruker nettet til å orientere seg og finne fram.*

I tillegg til nyhetsbrev er vurderingseksemplarer forlagenes viktigste markedsføringskanal. UH-ansatte kan bestille gratis vurderingseksemplarer på nett, og får en digital kopi med det samme. Om ønskelig får de også tilsendt et fysisk eksemplar. Mange av de UH-ansatte i utvalget bestiller prøveeksemplarer, og ordningen fremstår som bedre kjent enn nyhetsbrevene. Flere av de emneansvarlige sier at de oppdager nye lærebøker fordi de

kontinuerlig følger med på publiseringer og lanseringer på sitt felt. Andre vedgår at de vet lite om hvilke lærebøker som finnes og utgis på norsk, og at de heller ikke aktivt oppsøker informasjon om norsk litteratur. I motsetning til nyhetsbrev kan vurderingseksemplarer sendes uoppfordret til potensielle interessenter.

Norske forlag oppsøker ikke enkeltansatte for å markedsføre litteratur, men redaktørene besøker studiesteder for å møte forfattere og fagmiljø. Da inviteres det til samtaler, bokbad og presentasjon av nye bøker. Slike treff kan også være arenaer for utvikling av nye bokprosjekter. I koronaperioden ble fysiske møter erstattet av webinarer.

Samtidig forteller flere emneansvarlige at forlagene følger dem opp om bøker de har på pensum. Deres inntrykk er at forlagene vil forsikre seg om at bøkene fortsetter på pensum, samt sjekke om det er behov for fornyelse eller utskiftninger. Slik oppfølging skjer angivelig fra både norske og ikke minst internasjonale forlag.

Fagkonferanser er en viktig arena for å promotere faglitteratur. Forlagenes redaktører deltar på alle norske og nordiske konferanser på sine felt, samt enkelte internasjonale konferanser.

- *Min jobb er i kaffepausene, i lunsjen og om kvelden. Der møter jeg alle emneansvarlige og forfattere. Vi har med bøker på stand og diskuterer pensum med emneansvarlige. Det gjelder alle fag og utdanninger, vi er stort sett til stede på alle konferanser.*

Også forlagenes markedsansatte pleier et nettverk av kontakter ved universiteter og høyskoler. Målet er å kartlegge og forstå målgruppen av pensumbesluttere og andre påvirkere, samt bidra til å kartlegge behov og muligheter for både ny og eksisterende litteratur. Ifølge intervjupersonene på markedssiden varierer betegnelsen på de som bestemmer eller påvirker pensum fra *underviser* til *lektor, fagansvarlig, emneansvarlig* og *programansvarlig*.

- *Vi spør hva de trenger, om det er noe de savner, og hvordan de opererer for å finne relevant pensumlitteratur. Om det er kanaler vi bør være i, som vi ikke er i. Vi jobber også for å gjøre det vi gjør enda bedre, som å spisse nyhetsbrev mer, komme med relevant innhold som de ønsker. Og så jobber vi med nettsidene våre for at de skal finne fram selv uten å måtte ta kontakt med oss direkte. Vi har jobbet mye med blant annet søkeordoptimalisering.*

Markedskonsulenter kommuniserer med nettverket sitt via telefon og e-post. En informant forteller at det er vanskelig å rekruttere nye abonnenter til nyhetsbrevet, ettersom aktuelle kandidater må gå aktivt inn på nettsiden og melde seg på. Siden det er lov å ringe folk man kjenner, fører det til sporadiske «telefonkampanjer» for å invitere flere til å motta informasjon om nyheter og revisjoner av eksisterende bøker.

Med kvalitet og relevans som de to viktigste valgkriteriene for fastsetting av pensum, er det viktig for forlag og forfattere å styrke kvalitetsoppfatningen av lærebøker. Et tiltak fra forlagenes side er å få nye bøker vurdert av andre fagpersoner. Vanligvis inviteres en eller flere emneansvarlige innen faget/emnet til å ta oppdrag som konsulent for å lese utkast og gi tilbakemeldinger.

- *Hvis det er store grunnbøker, tar jeg ofte kontakt med flere emneansvarlige ved flere institusjoner for å høre om de vil lese manus underveis. Komme med tilbakemeldinger, få eierskap og forhåpentlig bruke boka etterpå. Både som en kvalitetskontroll og markedstankegang.*

Anmeldelser kan være viktige for markedsføring av fagbøker. Omtaler og anmeldelser i fagblader, fagforeningsblader og medier som Morgenbladet og Aftenposten kan gjøre boken kjent blant pensumfastsettere.

Pga. kravet til relevans har de fleste emner ikke plass til mange hele bøker på pensum, og det er sjelden full klaff mellom en hel bok og læringsmålene i et emne. Flere omtaler derfor Kopinor-avtalen som viktig for å opprettholde norsk pensum fordi avtalen gir mulighet for utvalg og artikler. I tilfeller der flere fag og emner velger ulike kapitler fra samme bok, får bøker også et bredere nedslagsfelt.

Markedsavdelingene jobber med både informasjon og produktutvikling. Mens redaktørene er ansvarlige for innhold, jobber markedsførere med å synliggjøre nye og eksisterende bøker for pensumbesluttere og gjøre dem tilgjengelige.

- *Jeg har tett dialog med redaksjonene innenfor mine fagområder og snakker mye om nye titler som kommer og gamle titler vi skal få fram. Vi prøver å pakketere bøker slik at det treffer dem som skal sette pensum for sine fagområder (...) Vi ser på kompetanseområdene og hvilke titler vi kan putte under der. For eksempel anbefale et komplett pensum for et grunnleggende profesjonsfag, gjøre det lett for dem som skal fastsette pensum å velge.*

For markedsavdelingene er bokhandlene på campus viktige kontakter. I tillegg til å sørge for at pensumbøker er tilgjengelige i butikk, bidrar forlagene med markedsføringsmateriell og vurderingseksemplarer som bokhandlene kan dele ut. Bokhandlene oppfattes som gode samarbeidspartnere, som blant annet stiller opp med boksalg når forfattere har arrangementer på en lokal institusjon. Ifølge en av markedsrådgiverne sier bokhandlerne det samme som de UH-ansatte: Studenter velger norsk pensum når de kan.

Oppsummert: Faktorer som fremmer og hemmer produksjon av norsk pensum

- Utvikle og opprettholde norsk fagspråk
- Hjelp studentene til bedre læring
- Norsk kontekst og norske eksempler
- Lærebokordningen
- Ikke meritterende
- Dårlig lønnsomhet
- Vanskelig å rekruttere forfattere
- Kulturell motstand mot norsk pensum i UH-sektoren
- Markedskonkurransen mellom norske og utenlandske forlag

- Markedskonkurransen mellom norske utdanningsinstitusjoner
- Etterspørsel i endring (digitalt, fragmentert)
- Fragmentert pensum (hele verk og bøker fases ut til fordel for utdrag, kapitler og enkeltartikler)

DEL 5: HVORFOR OG HVORDAN BIDRA TIL MER GOD, NORSK PENSUMLITTERATUR?

Nøkkelfunn i undersøkelsen

Undersøkelsen viser at pensum i hovedsak fastsettes av den enkelte emneansvarlige. En rekke hensyn ligger til grunn for valg av pensum, fra aktualitet og relevans til praktisk tilgjengelighet og mulighet for tilleggsressurser. Pensum fastsettes i stor grad lokalt, noe som medfører at tilsynelatende like fag får ulikt pensum ut fra den emneansvarliges kompetanse og interessefelt. Pensum blir stadig mer fragmentert og utviklingen går fra hele bøker og læreverk til utdrag, kapitler og enkeltartikler.

Undersøkelsen indikerer bred enighet i UH-sektoren om at norske studenter leser, lærer, tenker og uttrykker seg best på norsk. Dette gjelder særlig på bachelornivå, men også på masternivå. Likevel blir stadig mer pensumlitteratur engelskspråklig. Også undervisningen anglifiseres.

Internasjonalisering av forskning og undervisning er den viktigste årsaken til utviklingen. Andelen internasjonale studenter og ansatte øker, noe som fører til mer undervisning og pensum på engelsk. Engelsk er verdens felles vitenskapelige språk, og nesten all forskning i Norge publiseres nå på engelsk. Utviklingen forsterkes ved at tellekantsystemet premierer publisering fremfor formidling, noe som svekker interessen for å skrive fag- og lærebøker. Som igjen svekker tilgangen til oppdatert og relevant norsk litteratur.

Også markedssituasjonen påvirker utviklingen. Med unntak av store profesjonsstudier er det mange små fag og emner ved norske universiteter og høyskoler. Kombinasjonen av få studenter og lokal pensumfastsettelse gir et lite marked for norsk faglitteratur. I tillegg møter norsk pensum sterk konkurranse fra engelskspråklig litteratur. Med et globalt marked kan amerikanske og britiske forlag investere mer ressurser i utvikling og oppdatering av sitt pensummateriell. Open Access og andre gratisressurser på nett er også en utfordring.

Ifølge utvalget påvirker engelsk pensum studentenes læring og prestasjoner negativt. Særlig bachelorstudenter trenger norsk pensum for å lære faget skikkelig. Studenter trenger norske fagbegreper for å forstå, tenke og uttrykke seg klart. For studenter som skal videre til master er norske fagbegreper knagger å henge fremtidig læring på. En ytterligere svakhet ved engelske læremidler er manglende relevans for norske samfunnsforhold og norsk arbeidsliv.

Flere klare trender trekker pensum ved norske universiteter og høyskoler mot engelsk. Skal norske lærebøker og norskspråklig undervisningsmaterieell få større spillerom, må både myndigheter og UH-sektoren gjøre tiltak for å ivareta og utvikle bruken av norsk språk i undervisning og pensum.

Muligheter og trusler mot norsk pensum

Presset mot norske fag- og lærebøker er stort. Pensum digitaliseres, fragmenteres og dreies fra bøker til artikler. Engelsk har en solid posisjon som internasjonalt forskingsspråk, og norske forskningsartikler finnes nesten ikke. I tillegg jobber UH-sektoren aktivt med å tiltrekke seg internasjonale studenter og ansatte. Samlet trekker faktorene mot en videre anglisering av pensum.

Heller ikke mangelen på formelle insentiver til å skrive lærebøker øker sannsynligheten for mer god, norsk pensumlitteratur. I mange tilfeller demotiverer mangelen på uformell støtte fra kolleger og institutt selv de ivrigste ildsjeler. Stipender veier ikke opp for den personlige og økonomiske belastningen ved å skrive fag- og lærebøker og salget er i de fleste tilfeller beskjedent. Skal flere norske akademikere velge å skrive undervisnings- og faglitteratur må tellekantsystemet premiere slik publisering. Det må bli lettere å få bøkene på pensum både på egen arbeidsplass og hos andre institusjoner. Forfattere må kunne bruke av sin vanlige arbeidstid og beholde sine ordinære rettigheter knyttet til lønn, ferie og andre goder. I tillegg må markedet utvides og ressurser frigjøres til å oppdatere bøkene/læremidlene regelmessig.

- *Det burde være sånn at det er meritterende med fagformidling på norsk, dvs. lærebøker. Og at det kommer penger i kassa til instituttene når det skrives lærebøker, ikke bare forskningsartikler. I dag er det de som er dedikerte og har en fanesak som gidder å skrive bøker. Stipendet fra NFFO er veldig lite, kan ikke dekke et månedsverk. Mange setter jo pris på det, men noen blir forbanna fordi de mister rettigheter og får dårlig betalt. Stort sett trenger ikke folk penger for å skrive; de trenger at det blir meritterende. Da får de frigjort tid i jobben.*

Forlagene engasjerer seg politisk via Forleggerforeningen, som jobber mot Stortinget, regjering og departementer. Selv om myndighetene gir støtte til lærebøker, mener forlagsbransjen at satsingen på norsk pensum må styrkes.

- *Vi representerer jo en hærske av forfattere som skriver og vet hvordan det er å jobbe rent kommersielt med lærebøker (...) Det er viktig at vi som fagmiljø diskuterer disse tingene høyt. Vi er jo en kommersiell bransje, men må også vise at vi har et samfunnsmandat. Jeg tror alle her mener det er like viktig. Det er ikke en så lukrativ bransje! Vi ser oss selv som en del av utdanningssektoren.*

Under intervjuene ble deltakerne spurt om det er spesielle områder innen faget hvor de ønsker en større andel norsk pensumlitteratur. De ble også spurt om hvilke nivåer i utdanningen de mener det er særlig viktig å utvikle en større andel norsk pensumlitteratur.

Faglig er utvalget for fragmentert til å gi klare indikasjoner på spesifikke tema eller områder med behov for mer norsk pensum. På tvers av fag fremheves grunnleggende lærebøker på

bachelornivå som det største behovet. Profesjoner og fag som orienterer seg mot det norske samfunnet har et åpenbart behov for pensum som omhandler norske forhold. Men også fag som økonomi og naturfag etterspør litteratur med norske eksempler og norsk fagspråk.

- *Det er ikke alltid like lett å bruke engelske eller amerikanske eksempler og case. I den grad noen skriver bøker om til norsk er det med norske eksempler, og det er en stor fordel å bruke mer lokalt forretningsliv som diskusjonsunderlag. Fordi det er forskjellig business. Du kan hente ideer fra selskaper som IKEA og de store som Apple, men det er en annen markedsstil og størrelse, det er ikke sikkert det fungerer her (...) Det å ha 3– 4 siders case på norsk med gode, norske eksempler hadde vært godt materiale. Og norsk språk er relevant. Det er lenge til det kommer til å være engelsk språk i det norske næringslivet!*
- *Jeg føler ikke studentene skjønner nyansene med de internasjonale virksomhetene. Det er lettere å få nyansene og finstemtheten på den gode læringen i norske case. Så vi ender opp med å måtte produsere eksemplene selv. I den Kotler-boken er det fullt av eksempler vi kan bruke, men de er ikke tilpasset.*
- *Om det er behov for norske lærebøker vet jeg ikke, men det er en styrke å ha norske lærebøker og norsk lærestoff. Med norske case man lettere kan koble til norsk virkelighet. Lettere for studentene å føle at det er relevant for dem. Det blir ikke like nært og relevant hvis du har eksempler fra utlandet. Læringen blir bedre hvis du er tettere på virkeligheten og jobben studentene skal inn i.*

På masternivå mener deltakerne det vil være rart med norsk pensum. En begrunnelse er at det er få studenter innen hver spesialisering, slik at markedet vil være lite. Dette illustreres ved at det finnes få gode norske bøker på høyt nivå i dag. På master brukes nesten ikke bøker på grunn av kravet til forskningsbaserte tekster. Pensum forventes å være dynamisk og inneholde de nyeste artiklene. Siden det knapt publiseres forskning på norsk, har man heller ikke noe ønske om norsk pensum.

Samtidig etterspørres korte tekster som møter spesifikke læringsmål på både bachelor- og masternivå. Tunge forskningsartikler på engelsk er krevende for studenter på begge nivå og hemmer læringen.

Siden pensum på både bachelor og master består av større og mindre tekster, utdrag og artikler etterlyses nye måter å lage og selge innhold på. Noen foreslår at pensumbøker kan lånes/leies ut som «klasesett» etter samme lest som i skoleverket. Andre tar til orde for mer fleksibelt salg av innhold.

- *På master bruker vi nesten ikke bøker i det hele tatt. Mer artikkelsamlinger. Man kan bruke bokkapitler, så det er noe jeg kunne ønske meg – at bøker ikke var bøker, men kapitler. At du kunne kjøpe noen kapitler fra en bok, ta ut seksjoner av bøkene.*

Dette ønsket dekkes delvis av Kopinor-avtalen, der utdanningsinstitusjoner betaler vederlag for å bruke deler av en bok på pensum. Hovedregelen i avtalen er inntil 15 % kopiering, men pensumbestillere kan søke om utvidet tilgang til innhold.

- *Noen av de beste er bøker med bredt nedslagsfelt som kan fungere som pensum på en del emner og fag. Der er Kopinor-systemet vesentlig. Boka jeg nevnte om X har et bredt nedslagsfelt i faget generelt, men kapittelvis. Bra at man har anledning til å plukke ut kapitler og bruke dem. Ellers hadde det vært veldig utfordrende, fordi det ikke er plass til hele boka på pensum.*

Det meldes om en økende digitalisering av pensum. Flere forelesere mener studentene foretrekker e-bøker fremfor fysiske bøker. Driverne er at e-bøker er tilgjengelige over alt, har søkefunksjon og kan understrekes og noteres i. Nettbaserte ressurser finnes på YouTube, Open Access og forlagenes nettsider. Flere mener tiden for fysisk læremateriell er i ferd med å renne ut. En motor i utviklingen er at digitalt innhold i økende grad blir gratis tilgjengelig for studentene via Open Access og institusjonenes abonnementer. En deltaker peker på at digitale bøker og ressurser enklere kan oppdateres når det trengs, uten at man må trykke og publisere nye utgaver.

- *Plutselig skal hele utdanningsløpet være mest mulig digitalt, kanskje særlig under korona. Nå publiserer vi alt digitalt, i alle fall som e-bøker. Vi lager også digitalt innhold til studenter og forelesere. Fint tilleggsmateriell. Jeg tror ikke det er avgjørende for å sette en bok på pensum, men kjekt å ha. Det kan være en oppgave eller en PPT fra boka som de kan bruke i undervisningen. Det er mer en gest overfor foreleserne.*
- *Pensumlitteratur er litt som Airbnb, du leser ikke boken 24 timer i døgnet.*

Bruken av lisenser øker i omfang. Forlagene har fått heldigitale konkurrenter som selger tilgang til undervisningsmaterieell, som institusjoner gir studentene gratis tilgang til.

- *Noen utdanningsinstitusjoner har begynt å bruke dem, og vi vet at de gjør det bra. Studentene liker dem godt. Og noen sa at «nå trenger vi ikke kjøpe pensumlitteratur fordi vi har tilgang til X». Vi lurer veldig på hvordan emneansvarlige og de som underviser vil reagere på lisenser. En dag kommer man nok til et sted hvor man bare setter lisenser på pensum.*

Børs og katedral

Markedssiden av norsk pensumlitteratur fremstår som et krevende tema. Forfattere overlater ansvaret for markedsføring og salg til forlagene. Forlagene er svært bevisst de kommersielle behovene og gir ikke ut hva som helst. Men redaktørene opplever seg lite frie til å snakke om salg og marked i møte med UH-ansatte. Kontakten med emneansvarlige går primært på faglige tema, og det føles ikke naturlig å spørre inngående om for eksempel hvordan pensum fastsettes. Forlagenes markedsførere har liten direkte kontakt med pensumbesluttere uten etter samtykke, noe som gjør at en andel pensumbesluttere ikke mottar informasjon om norsk faglitteratur med mindre de oppsøker den selv eller kommer over den i media, på konferanser og gjennom eget nettverk. UH-sektoren ser ut til å ha et urealistisk inntrykk av lønnsomheten ved å skrive lærebøker, og både institutt og kolleger kan mistenke ansatte som skriver bøker for tvilsomme profittmotiv. Finansieringsordningene for forfattere er eller

oppfattes som utilstrekkelige, og skaper en usikker situasjon for dem som tar permisjon for å skrive bok.

Tiltak for mer god, norsk pensumlitteratur

I undersøkelsen fremkommer eksempler på flere tiltak for å skape bedre rammer rundt produksjon og spredning av norsk pensumlitteratur. Det argumenteres også godt hvorfor slike tiltak er nødvendige.

1. Først og fremst må formidling i form av lærebøker gjøres meritterende. Å kunne bruke vanlig arbeidstid til å skrive, og få anerkjennelse fra arbeidsgiver og kolleger, er sentrale motivasjonsfaktorer for å bli eller forbli lærebokforfatter.
2. Fagbøker bør få samme merittering som fagartikler.
3. Trygge, økonomiske rammer rundt skriveprosessen bidrar til et godt resultat.
4. Markedssituasjonen er kompleks og utfordrende. For å styrke forlagenes muligheter til å produsere og oppdatere god, norsk pensumlitteratur trengs et tett samarbeid mellom myndighetene, UH-sektoren og forlagene.
5. UH-sektoren bør etterstrebe en bedre balanse mellom lokal fastsetting av pensum og lærebøkers muligheter for større spredning.
6. Kjennskapen i akademia til muligheten som ligger i Kopinor-avtalen om rettighetsklarering bør styrkes.
7. Internasjonaliseringen går ikke over og andelen utenlandske ansatte og studenter blir neppe mindre. Forlagene kan tilpasse seg ved å produsere engelskspråklige lærebøker og læremateriell med norske eksempler og norsk samfunnsmessig relevans.
8. Mer oversettelse av engelske fag- og lærebøker fremstår som et nyttig tiltak. Det vil både bidra til å utvikle norske fagbegreper og styrke norsk som et levende akademisk språk, samt legge til rette for parallelle pensum med hhv. norske og engelske bidrag.
9. Vitenskapelige artikler på engelsk er krevende også for masterstudenter. Så sant det er økonomisk mulig, vil oversettelse av sentrale artikler til norsk bidra til å styrke studentenes læring og øke deres kompetanse.

Diskusjonen om norsk vs. engelsk pensum går inn i den større debatten om akademias rolle i det norske samfunnet. Internasjonalisering er en ønsket politikk og UH-sektoren selv opplever den internasjonale dialogen som avgjørende for vitenskapelig utvikling og produksjon. Samtidig er anglifisering av forskning, undervisning og pensum en utfordring for kvaliteten på undervisning og læring innen høyere utdanning. Norske studenter (og ansatte) tenker, snakker og skriver bedre om fag og forskning på norsk enn på engelsk. Hensynet til den internasjonale, vitenskapelige dialogen og hensynet til best mulig kvalitet på høyere utdanning i Norge kommer i konflikt. I lys av dette fremstår mer god, norsk pensumlitteratur som et nyttig tiltak for å styrke kvaliteten på høyere utdanning og øke kompetansen hos norske studenter.

TEAMET I OPINION

Hovedkontakt

Sunneva Kilsti // sunneva@opinion.no // +47 982 60 852

SUNNEVA KILSTI

Seniorrådgiver og partner/Prosjektleder

Prosjektleder og hovedansvar for analyse og rapportering. Moderator for fokusgrupper og dybdeintervjuer.

KRISTIN ØYGARDEN

Kvalitativ analytiker/moderator og analyse

Moderator for dybdeintervjuer. Analyse og rapportering.

ALEXANDRA PALM

Kvalitativ analytiker/moderator og analyse

Moderator for dybdeintervjuer. Analyse og rapportering.

VEDLEGG 1: Deltakeroversikt

Foreleser/fagansatt

	Utdanningsinstitusjon	Fagområde	Nivå
1	Handelshøyskolen BI	Økonomiske og administrative fag	Bachelornivå, Masternivå
2	Høgskolen i Innlandet	Landbruk og havbruk	Årsenhet, Bachelornivå
3	Høgskolen i Østfold	Ingeniørstudier og teknologi	Bachelornivå
4	Høgskolen i Østfold	Økonomiske og administrative fag	Bachelornivå
5	Høgskolen på Vestlandet	Historie/kunsthistorie/litteratur-vitenskap	Årsenhet, Bachelornivå, Masternivå, PhD
6	Høgskolen på Vestlandet	Lærerutdanning skole -og barnehage, pedagogikk	Bachelornivå, Masternivå
7	Høyskolen Kristiania	Ingeniørstudier og teknologi	Årsenhet, Bachelornivå, Masternivå
8	Høyskolen Kristiania	Økonomiske og administrative fag	Bachelornivå, Masternivå
9	NMBU	Medisin og naturvitenskap	Bachelornivå, Masternivå, PhD
10	NMBU	Økonomiske og administrative fag	Bachelornivå
11	Nord Universitetet, Nordland	Landbruk og havbruk	Bachelornivå, Masternivå, PhD
12	Norges Handelshøyskole	Juridiske fag	Bachelornivå, Masternivå
13	NTNU	Data- og informasjonsteknologi	Bachelornivå, Masternivå
14	NTNU	Ingeniørstudier og teknologi	Bachelornivå, Masternivå
15	NTNU	Lærerutdanning skole -og barnehage, pedagogikk	Bachelornivå, Masternivå
16	NTNU	Medisin og naturvitenskap	Bachelornivå, Masternivå
17	Oslo Met	Data- og informasjonsteknologi	Bachelornivå, Masternivå, PhD
18	Oslo Met	Sykepleie/helsefag	Årsenhet
19	UIA	Juridiske fag	Bachelornivå
20	UIB	Historie/kunsthistorie/litteratur-vitenskap	Bachelornivå
21	UIB	Historie/kunsthistorie/litteratur-vitenskap	Bachelornivå, Masternivå
22	UIB	Medisin og naturvitenskap(naturvitenskap)	Bachelornivå, Masternivå

23	UIO	Media og samfunnsvitenskap	Årsenhet, Bachelornivå, Masternivå
24	UIS	Data- og informasjonsteknologi	Bachelornivå
25	UIS	Historie/kunsthistorie/litteratur-vitenskap	Årsenhet, Bachelornivå, Masternivå
26	UIT	Juridiske fag	Masternivå
27	UIT	Landbruk og havbruk	Masternivå
28	UIT	Lærerutdanning skole -og barnehage, pedagogikk	Bachelornivå, Masternivå
29	UIT	Medisin og naturvitenskap	Årsenhet, Bachelornivå, Masternivå
30	USN	Media og samfunnsvitenskap	Bachelornivå
31	USN	Sykepleie/helsefag	Bachelornivå, Masternivå
32	USN	Sykepleie/helsefag	Bachelornivå, Masternivå

Alle de fem fagbokforfattere er vitenskapelig ansatte ved et norsk universitet eller høyskole. Forfattergjerningen er ikke deres hovedbeskjeftigelse. De er enten førsteamanuensis eller professor, og jobber på ulike fagområder innenfor de 10 fagområdene som er beskrevet i tabellen over.

Blant de fire forlagsansatte jobber to som redaktører og to med salg og markedsføring.

VEDLEGG 2: Samtaleguide

Intervjuguide Kopinor: Pensumlitteratur på hvilket språk?

Kvalitativ kartlegging av hvordan pensumlitteratur i høyere utdanning fastsettes – hvem som styrer beslutningene, hva som legges til grunn for valgene og refleksjoner rundt fordelingen mellom norsk og engelskspråklig pensum.

Oppdragsgiver:	Kopinor
Prosjekt:	Pensumlitteratur på hvilket språk?
Prosjektnr.:	2645
Prosjektleder:	Sunneva Kilsti
Gjennomføring:	Januar - februar 2022
Versjon:	1
Metode:	Dybdeintervjuer og fokusgrupper
Antall:	Ca. 50 respondenter
Målgrupper:	Forelesere/fagpersoner og administrativt ansatte ved universiteter og høyskoler som har påvirkning på hva som settes på pensum, samt fagbokforfattere og representanter fra forlagsbransjen.
Hensikt:	Kartlegge hvordan pensumlitteratur fastsettes ved norske universiteter og høyskoler og etablere et kunnskapsgrunnlag for hva som gjelder for beslutningen om å sette norsk eller engelskspråklig faglitteratur på pensum.

Spørsmålene i intervjuguiden er veiledende for samtalens form og struktur. Samtalene skal løpe åpent og naturlig, og ikke bære preg av et strukturert intervju. Datainnsamlingen er en dynamisk prosess der lærdom fra tidligere intervjuer tas med i det videre feltarbeidet.

Guide UH-ansatte

1. Innledning og presentasjon

10 min

- Introdusere Opinion og moderator
- Opptak av intervjuet – arbeidsverktøy for Opinion
- Anonymitet overfor oppdragsgiver og i rapporten
- Får lenke til rapporten i løpet av våren
- Introdusere tema og hensikt med samtalen: Forstå beslutningene om hva som settes på pensum, hvem som bestemmer og hva som vektlegges i beslutningsprosessen.
- Opinion som uavhengig part
- Presentasjon av respondenten: Navn, stilling, institusjon, fag/emneområde, fartstid i akademien.

2. Hvordan bestemmes pensum

20 min

- Hva er din rolle i fastsetting av pensum?
- Når og hvordan fastsettes pensum?
 - Når på året
 - Hvor ofte (årlig?)
 - Beskrivelse av prosessen
- Hvem andre deltar i beslutningen?
 - Kolleger/fagfeller, prorektor, andre fagansatte
 - Administrativt ansatte
 - LOKUT¹² (lokalt organ som skal føre tilsyn med utdanningskvaliteten i utdanningen¹³) eller annet kvalitetsorgan
- Hvilke beslutningstakere er særlig viktige?
- Hva legger du/dere vekt på når dere velger og bestemmer pensum?
 - Åpent & utforskende
 - Probepunkter
 - Faglighet, kvalitet, tilgjengelighet, klassikere vs. ny litteratur, pris (hensyn til studentenes pensumkostnader), språk (norsk, nordisk, engelsk), egne eller kollegaers bøker, annet.
 - Beslutninger og føringer fra politisk nasjonalt nivå (storting og regjering), personlige ønsker og interesser, hensyn til studiet, føringer fra fakultet eller institusjon, hensyn til studentene, andre hensyn.
 - Vurderinger knyttet til hele verk, tidsskrifter, utdrag/kompendier, artikler, film og flermedialt materiale
 - Fysisk pensum vs. nettressurser/Open Access

3. Norsk vs. engelsk pensum

15 min

Bygge videre på eventuelle kommentarer om hensyn til språk fra forrige tema.

- Hvilke tanker og refleksjoner har du/dere om språk når dere velger pensum?

¹² Husk å forklare LOKUT sin forbindelse til NOKUT i rapporten

¹³ LOKUT er hjemlet i UH-loven, forskrift om kvalitetssikring og kvalitetsutvikling, NOKUT sin studietilsynsforskrift og institusjonenes vedtekter.

- Tenker (ikke) på språk som selvstendig faktor – begrunnelser
- Er det behov for pensum på norsk?
 - Ja / nei - begrunnelser
- Fordeler og ulemper ved norsk pensum
 - Foretrekkes av elevene, tettere på det norske samfunnet, forenkler læringen etc.
 - Mindre oppdatert / relevant for faget, begrenset utvalg, høyere pris, andre ulemper
- Fordeler og ulemper ved engelsk pensum
 - Mer oppdatert forskning, internasjonalt perspektiv, det beste fra hele verden etc.
 - Mindre relevant for det norske samfunnet, vanskeligere for elevene etc.
- Eventuelle hensyn til forelesere/kurs med utstrakt bruk av gjesteforelesere med andre språk enn norsk
- Eventuelle hensyn til studenter med andre språk enn norsk
- Bruker du/dere norsk og engelskspråklig pensum forskjellig på lavere vs. høyere nivå i undervisningen? *Begrunnelser*
- Hva tenker du om norsk språks rolle og posisjon i academia?
 - Viktig / ikke viktig å bruke, bevare og utvikle norsk fagspråk
 - Syn på aktuelle debatter – bruk av norsk i forskning, forelesing, bachelor- og masteroppgaver
- Er det spesielle områder innen faget hvor det er ønske om større andel norsk pensumlitteratur? *Hvor / hvorfor*
- På hvilke nivåer i utdanningen er det særlig viktig å utvikle en større andel norsk pensumlitteratur? *Begrunnelser*
- Hva skal til for å få en større andel norsk pensumlitteratur?

Takk & avslutt

GUIDE FORFATTERE / OVERSETTERE OG FORLAG

1. Innledning og presentasjon

10 min

- Introdusere Opinion og moderator
- Opptak av intervjuet – arbeidsverktøy for Opinion
- Anonymitet overfor oppdragsgiver og i rapporten
- Får lenke til rapporten i løpet av våren

- Introdusere tema og hensikt med samtalen: Forstå beslutningene om hva som settes på pensum, hvem som bestemmer og hva som vektlegges i beslutningsprosessen.
- Opinion som uavhengig part
- Presentasjon av respondenten: Navn, stilling, fag/emneområde, fartstid som fagbokforfatter / forlagsrepresentant mot UH-sektoren.
- Stilling og rolle / funksjon overfor UH-sektoren

2. Hvordan bestemmes pensum

20 min

- Hvilken kontakt har du med UH i forbindelse med pensumlitteratur?
 - Hvem har du kontakt med
 - Hvilke målsettinger har du og motparten for kontakten
 - Hva ønsker / forventer UH av deg / forlaget
- Ut fra din kjennskap og erfaring, hvordan fastsettes pensum ved universiteter og høyskoler?
 - Hvem deltar i beslutningen?
 - Foreleser/emneansvarlig
 - Kolleger/fagfeller, prorektor, andre fagansatte
 - Administrativt ansatte
 - LOKUT (lokalt organ som skal føre tilsyn med utdanningskvaliteten i utdanningen¹⁴) eller annet kvalitetsorgan
 - Hvilke beslutningstakere er særlig viktige?
 - Hvilken påvirkning har du/dere som fagbokforfatter/forlag på pensum?
 - Respons fra UH-sektoren på planer om ny faglitteratur/oppdatering av tidligere utgaver
 - Respons fra UH-sektoren på presentasjon av ny faglitteratur
- Hva legger institusjonene vekt på når de velger og bestemmer pensum?
 - Åpent & utforskende
- Probepunkter
 - Faglighet, kvalitet, tilgjengelighet, klassikere vs. ny litteratur, pris, språk (norsk, nordisk, engelsk), egne eller kollegaers bøker, annet.
 - Beslutninger og føringer fra politisk nasjonalt nivå (storting og regjering), personlige ønsker og interesser, hensyn til studiet, føringer fra fakultet eller institusjon, hensyn til studentene, andre hensyn.

¹⁴ LOKUT er hjemlet i UH-loven, forskrift om kvalitetssikring og kvalitetsutvikling, NOKUT sin studietilsynsforskrift og institusjonenes vedtekter.

- Vurderinger knyttet til hele verk, tidsskrifter, utdrag/kompendier, artikler, film og flermedialt materiale
- Fysisk pensum vs. nettressurser/Open Access

3. Norsk vs. engelsk pensum

15 min

Bygge videre på eventuelle kommentarer om hensyn til språk fra forrige tema.

- Hvilke tanker og refleksjoner har du (forlaget) om språk i valg av pensum?
 - Er norsk pensum en verdi i seg selv?
 - Ja – på hvilken måte
 - Nei – hvorfor ikke
- Hvilke holdninger til norsk pensum møter du hos UH-institusjonene?
 - De tenker (ikke) på språk som selvstendig faktor – begrunnelser
 - I hvilken grad mener de det er behov for pensum på norsk
- På hvilken måte konkurrerer norske fagbøker og annet innhold med engelsk pensum?
 - Konkurransefortrinn for norsk pensum
 - Konkurransefortrinn for engelsk pensum
- Brukes norsk og engelskspråklig pensum forskjellig på lavere vs. høyere nivå i institusjonenes undervisning?
- Hva tenker du (forlaget) om norsk språks rolle og posisjon i academia?
 - Viktig / ikke viktig å bruke, bevare og utvikle norsk fagspråk
 - Syn på aktuelle debatter – bruk av norsk i forskning, undervisning, i bachelor- og masteroppgaver
 - Hva fremmer eventuelt bruk av engelsk i deres egen produksjon av faglitteratur?
 - Tilpasse seg institusjoner/fagretningers ønsker om engelsk pensum
 - Produsere for et nordisk/internasjonalt marked
 - Andre drivere for engelsk pensum
- Er det spesielle områder innen faget hvor institusjonene ønsker en større andel norsk pensumlitteratur? *Hvor / hvorfor*
- På hvilke nivåer i utdanningen mener du er det særlig viktig å utvikle en større andel norsk pensumlitteratur? *Begrunnelser*
- Hva skal til for å få en større andel norsk pensumlitteratur?

Takk & avslutt

|

Opinion: